

La cura de sí davant el neoliberalisme

Dues subjectivitats enfrontades en l'últim Foucault

Treball de Final de Grau

Eduard Clotas López
Tutora: Anna Quintanas Feixas
Grau en Filosofia
Facultat de lletres
Universitat de Girona

Juny, 2024

ÍNDEX

RESUM.....	3
INTRODUCCIÓ.....	4
PRIMER APARTAT.....	7
1. La subjectivitat en l'obra de Foucault.....	8
2. El concepte de 'governamentalitat'.....	10
3.El mètode crític.....	13
SEGON APARTAT.....	15
1. Les arts de l'existència en la ètica grecoromana.....	16
2. Què és la cura de sí?.....	19
3. Periodització de la cura de sí.....	22
TERCER APARTAT.....	28
1. L'anàlisi de Foucault del neoliberalisme.....	29
2. El mercat de la competència.....	33
3. La subjectivitat en el neoliberalisme.....	34
QUART APARTAT.....	37
1. Una nova subjectivitat.....	38
2. L'art de viure contra les polítiques de la vida.....	41
3. La crítica dins la cura de sí.....	43
CONCLUSIONS.....	45
BIBLIOGRAFIA.....	48

RESUM

El tema del treball és l'oposició de dos tipus de subjectivitat en l'obra de Foucault. Aquests són, per una banda, el subjecte en el context de l'ètica grecoromana de la cura de sí, i per altra, el subjecte en el règim neoliberal. La hipòtesi de la que parteix el treball és que l'estudi de Foucault sobre el subjecte de l'ètica de la cura de sí a l'antiguitat grecoromana posa en tensió el subjecte del neoliberalisme, i, per tant, que aquest àmbit de l'obra foucaultiana pot tenir un clar interès pel pensament polític actual. Per il·lustrar les diferències entre els dos tipus de subjectivitat, relacionarem tres conceptes clau involucrats en els estudis de Foucault sobre la subjectivitat en l'ètica grecoromana de la cura de sí, i sobre la subjectivitat en el neoliberalisme. El primer d'ells és la noció de 'subjectivitat', entesa com a producte de relacions de poder dins de jocs de veritat històricament determinats. En segon lloc, a partir del concepte de 'governamentalitat', que tracta sobre com es condueix la conducta dels homes, present en els seus estudis sobre neoliberalisme. Finalment, la concepció del 'mètode crític' desenvolupada en els seus treballs sobre l'ètica grega. Aleshores, equipats amb aquests conceptes compararem els dos tipus de subjectivitat amb el fi de mostrar com el subjecte de la cura de sí, que es construeix ell mateix a partir del que Foucault anomena 'tecnologies del jo', posa en tensió la subjectivitat pròpia del neoliberalisme.

PARAULES CLAU: *cura de sí, tecnologies del jo, governamentalitat neoliberal, empresari de sí, mètode crític.*

INTRODUCCIÓ

El tema del treball és la comparació de dos tipus de subjectivitat en l'obra de Foucault. Per una banda, el subjecte de l'ètica grecoromana de la cura de sí. Aquesta forma de subjectivació la teoritza i desenvolupa a *Historia de la sexualidad* II i III (1984); i en diferents cursos del Collège de France que Foucault va realitzar durant els últims anys de la seva vida (1980-84). En el que ens centrem nosaltres és *La hermenéutica del sujeto*. Per altra banda, el tipus de subjecte promogut pel neoliberalisme, que Foucault anomena 'empresari de sí', l'analitza en el curs *Nacimiento de la biopolítica* (1979). Recordem que un pressupòsit general a l'obra de Foucault és que el subjecte està determinat per relacions de poder i saber determinades històricament. Aquest pressupòsit implica una visió contrària a la concepció universalista del subjecte, a un subjecte substància. Aleshores, comparant els dos tipus de subjectivitat que hem comentat, el que emergeix en l'ètica de la cura de sí i el de l'empresari de sí, podrem apreciar que es tracta de dues formes de la constitució de la subjectivitat ben diferents. L'objectiu és mostrar que el subjecte de l'ètica de la cura de sí ens permet, per contrast, descobrir tensions dins les dinàmiques del subjecte empresari de sí.

Per contextualitzar la qüestió que ens concerneix en el conjunt de l'obra de Foucault, recordem que la típica interpretació escolar de la seva obra la divideix en tres etapes. Aquesta lectura ubica el tema de la subjectivitat en les últimes obres del filòsof francès: *Historia de la sexualidad* II i III, i els cursos del període del Collège de France, com per exemple, *La hermenéutica del sujeto*. És així com, segons aquesta interpretació, Foucault passaria per una primera etapa, dedicada a l'estudi del saber a través del mètode arqueològic a *Historia de la locura*, *Nacimiento de la clínica* i *Las palabras y las cosas*. Seguidament, se centraria en l'estudi del poder mitjançant el mètode genealògic a *Vigilar y Castigar*, sobre com es construeix i classifica el subjecte criminal a partir de l'anàlisi del funcionament del poder. També *Historia de la sexualidad* I, sobre el funcionament del dispositiu de la sexualitat i el funcionament del biopoder. Finalment, en una tercera etapa, Foucault abordaria la qüestió de la subjectivitat. En els següents volums de la *Historia de la sexualidad*, analitzaria com es constitueix el subjecte en l'antiguitat grecoromana, no ja per l'influx extern d'un poder i la seva ulterior objectivació en discursos de veritat, sinó com es construeix ell mateix a partir de sí mateix

mitjançant una sèrie de tecnologies del jo, i no pas adaptant-se a la forma d'una llei universal o de la norma.¹

Ara bé, en contra d'aquesta interpretació escolar de la seva obra, nosaltres partim del supòsit que la subjectivitat és el rerefons dels estudis de tota la seva carrera. Tal i com el mateix Foucault va confessar en alguna entrevista², i nombrosos intèrprets defensen com Miguel Morey³ o Patxi Lanceros⁴. Doncs Foucault, igual que altres pensadors francesos de la època, com per exemple Gilles Deleuze, considerava que la subjectivitat és un territori de lluita política. En aquest context, la pregunta que se'ns planteja és si l'autor buscava en l'ètica de la cura de sí de l'antiguitat possibles registres a partir dels quals fos possible explorar processos de subjectivació que qüestionin el règim de la subjectivitat predominant dins el neoliberalisme. La nostra hipòtesi de treball, doncs, és que Foucault, a través dels estudis sobre l'ètica grega de la cura de sí, pretenia mostrar el següent. En primer lloc, la historicitat de la figura de l' 'empresari de sí' que predomina en el règim neoliberal, i que explicarem en el tercer apartat del treball. En segon lloc, presentar-nos un tipus de subjectivitat (el de l'ètica grega de la cura de sí) que és tot al contrari al paradigma neoliberal, i per tant, incita a qüestionar-nos sobre el que som en el present. Des d'aquest punt de vista, comparar les anàlisis d'aquest dos tipus de subjectivitat tindria un interès clarament polític.

La línia metodològica del present treball es basa en la lectura del curs *La hermenèutica del sujeto* i els volums II i III *Historia de la sexualidad*, i el curs *Nacimiento de la biopolítica*. Per una banda, unes obres on Foucault explica com funciona l'ètica de la cura de sí (*Historia de la sexualidad* II i III, i el curs *La hermenèutica del sujeto*), com es construïa el subjecte dins l'ètica grecoromana a partir d'unes 'tecnologies del jo', de les quals s'elaborava una estètica de l'existència. Per altra banda, el curs *Nacimiento de la biopolítica* ens serveix per veure com funciona la racionalitat neoliberal a l'hora de produir la subjectivitat de l'empresari de sí.

El treball consta d'una estructura de quatre parts. En una primera secció, de caràcter propedèutic, explicarem els tres conceptes que resulten imprescindibles per

¹FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenèutica del sujeto*. Akal., p 486.

²FOUCAULT, M. (2010). «Retorno de la moral» a *Obras esenciales III: Estética, ética y hermenéutica*. Paidós, p.1025.

³MOREY, M. (2014). *Escritos sobre Foucault*. Sexto piso, p. 318.

⁴LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto.

poder abordar la nostra hipòtesi de treball: 'subjectivitat', 'governamentalitat' i 'mètode crític'. Els dos apartats següents, presenten, per una banda, els processos de subjectivació en l'ètica de la cura de sí en l'antiguitat grecoromana i, per altra, els processos de subjectivació dins la racionalitat neoliberal. Finalment, un últim apartat dedicat a desentranyar el funcionament d'aquestes dues formes de construir el subjecte. Aquest últim té la finalitat de destacar les diferències principals entre els processos de subjectivació en el context de la cura de sí i en el de la racionalitat neoliberal. Veient aquest contrast entre els subjectes que en resulten, defensarem que la ètica de la cura de sí posa en tensió el subjecte propi de la racionalitat neoliberal. Així mateix, també advertirem que no és que Foucault ens volgués presentar l'ètica de la cura de sí com un model que avui hauríem de tornar a promocionar, atès que només es tractava d'una elit de ciutadans els qui podien practicar aquesta ètica. En el seu lloc, Foucault mostra que el tipus de subjectivitat que resulta de l'ètica de la cura de sí podria ser una eina política de gran utilitat per fer sortir a la llum elements qüestionables del paradigma neoliberal.

PRIMER APARTAT

L'objectiu d'aquest apartat és definir tres conceptes bàsics presents en els estudis de Foucault dels que se centra el treball. Aquests són el de 'subjectivitat', el de 'governamentalitat', i el de 'mètode crític'. En aquest apartat, doncs, explicarem en què consisteix cada un d'ells. Els tres conceptes que comentarem, com defensarem, són els que ens permeten connectar els estudis sobre el funcionament del neoliberalisme i la subjectivitat que en resulta (a *Nacimiento de la biopolítica*), i els estudis de la construcció del subjecte a l'ètica grecoromana (a *Historia de la sexualidad II i III* i *La hermenéutica del sujeto*).

Aquesta secció està dividida en tres subapartats, un dedicat a cada concepte. En primer lloc veurem la concepció de la 'subjectivitat' de Foucault. Segons Foucault no hi ha una subjecte substància, amb un caràcter universal, sinó que el subjecte està determinat històricament per relacions de saber i poder. En segon lloc, el concepte de 'governamentalitat', que es refereix a l'art de conduir la conducta dels homes. Explicarem, també, la concepció del poder de Foucault, i el seu caràcter positiu, de que condueix certes conductes. Finalment, explicarem en què consisteix el 'mètode crític' que l'autor utilitza en els seus últims estudis. Com hem dit, la combinació d'aquests conceptes permet formular la hipòtesi del treball. A saber, que a través de l'estudi de la construcció del subjecte en l'ètica de la cura de sí, Foucault pretén problematitzar, per contrast, la subjectivació del règim neoliberal.

Així doncs, aquest apartat ens proporcionarà la informació conceptual necessària per, ulteriorment, argumentar a favor de la hipòtesi de treball. Tot seguit d'aquest apartat, examinarem com es construeix el subjecte a l'ètica de la cura de sí i, posteriorment, en el règim neoliberal. Finalment, veurem com el subjecte de la cura de sí permet desenvolupar una concepció del subjecte que és ben diferent a la del neoliberalisme.

1. La subjectivitat en l'obra de Foucault

El projecte general de Foucault és estudiar les diferents formes d'objectivació i de subjectivació dels éssers humans en la cultura occidental.⁵ En les seves obres, l'autor parteix d'un escepticisme sistemàtic respecte tots els universals antropològics. Tracta d'estudiar el procés pel qual el subjecte es constitueix com a tal, i dels àmbits en els que es compleix tal constitució, sempre problemàtica. Per tant, el centre que unifica la seva obra és el problema del subjecte i de la seva constitució. Cal afegir que, en l'obra de Foucault, el saber i el poder transformen els éssers humans en subjectes. Així, podem dir que en el corpus foucaultià hi ha una unitat en quant a perspectiva i temàtica, que es podria resumir en el següent problema: com els éssers humans esdevenen subjectes en jocs de poder i saber històricament determinats, sempre contingents (per exemple, el subjecte boig, o el criminal)?⁶

Consegüentment, determinar el mode de subjectivació en règims i àmbits diversos, amb les seves condicions històriques, no transcendents, suposa qüestionar que hi hagi una subjectivitat perfecta, acabada i invariable. Que no hi ha una subjectivitat constant i idèntica, i que, per tant, cal desconfiar de nocions com 'naturalesa humana', que pretenen establir una definició universal de l'ésser humà. Amb això, Foucault, estudiant els modes de constitució del subjecte a l'antiguitat mostra què ens ha constituït històricament, com veurem al llarg del present treball, i, tanmateix, la contingència de les subjectivitats actuals.

A l'hora de mostrar aquesta contingència i fragilitat dels modes de subjecció en cada època històrica, Foucault se centra en els desplaçaments i les ruptures. A través de les seves investigacions es proposa fer una història crítica del pensament, una anàlisi de les condicions de constitució del subjecte que ens permeti descobrir com hem arribat a ser el que som. Aquest plantejament és el paradigma sota el que queda el corpus foucaultià, atès que atorga unitat i coherència a tota la seva obra. És l'equivalent a fer una ontologia de nosaltres mateixos o una història del present. Doncs segons Foucault, preguntar-se per l'ésser de l'home és equivalent a preguntar-se per les condicions de la seva constitució històrica.

⁵ LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 23.

Per l'autor, l'home és el producte d'un conjunt d'experiències determinades per relacions socials històricament constituïdes, i no pressuposa una mena d'essència transcendental. En oposició a una concepció essencialista de l'home, per Foucault l'home és producte d'esdeveniments practico-discursius que delimiten el seu mode de ser, pensar, expressar-se, actuar. La postura de Foucault respecte la qüestió antropològica és la d'un transcendentalisme immanent i històric. Aquesta concepció consisteix en afirmar que els *a priori* de l'experiència són tant històrics com aquella mateixa experiència, la possibilitat de la qual enuncien i delimiten. Ara bé, l'experiència també està determinada per alguns elements que comentarem a continuació.

Segons Foucault el saber, el poder i el subjecte són tres àmbits de l'experiència que no es poden comprendre els uns sense els altres. Així l'experiència és una correlació entre camps de saber, tipus de normativitat i formes de subjectivitat.⁷ Foucault busca en la forma de constitució de l'experiència a l'antiga Grècia com es va estilitzar la relació amb un mateix, com es va estilitzar la conducta individual i la relació amb els altres. Que és ben diferent a l'experiència que tenim del sí mateix en el règim neoliberal, com veurem al llarg del treball.

Doncs en el context de l'ètica grega de la cura de sí, un s'elaborava a sí mateix a partir de tecnologies del jo, amb el fi de tenir una relació plena amb sí mateix, els altres i el món, i així tenir una vida bella. Cal advertir, però, que Foucault no la trobava admirable, ja que és una ètica aristocràtica i viril.⁸ Aquesta ètica de la cura de sí no tenia un caràcter normatiu, amb pretensió de ser universal i obligatori, sinó que es basava en eleccions personals i l'autonomia del subjecte.⁹ En oposició, el subjecte sota el neoliberalisme és dirigit per l'anomenada governamentalitat neoliberal, que produeix una certa conducta i una determinada visió del món, en sintonia amb la racionalitat neoliberal. La subjectivitat que en resulta d'aquest conjunt de processos que la condicionen i possibiliten és la de l'empresari de sí. Aquest és el subjecte que viu la vida segons l'esquema del cost i benefici i la governa com si fos una empresa. Una de les condicions que permeten aquest tipus de subjectivitat és el mercat de la competència, que comentarem al tercer apartat.

⁷ FOUCAULT, M. (1983). *Historia de la sexualidad II: El uso de los placeres*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores., p. 26.

⁸ FOUCAULT, M. (2010). «Retorno de la moral» a *Obras esenciales III: Estética, ética y hermenéutica*. Paidós, P.1025.

⁹ LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 216.

2. El concepte de 'governamentalitat'

En línies generals, el concepte de 'governamentalitat' fa referència a l'art de conduir la conducta dels homes. És una forma de poder que governa tant la vida col·lectiva com la vida individual de les persones. Abans d'aprofundir en què consisteix el concepte de governamentalitat, que ens permet connectar els estudis de l'ètica grega i els del neoliberalisme, i formular la hipòtesi de treball, farem una propedèutica sobre la concepció del poder de Foucault, ja que ens ajudarà entendre el concepte en joc i també proporcionarà informació contextual del seu pensament.

Cal recordar que, tot i que el poder sembla estar present, implícitament o explícitament, en la majoria d'obres de l'autor, la raó d'estudiar-lo és la qüestió de la subjectivitat, tal i com afirmen intèrprets de la seva obra com Patxi Lanceros. Quan Foucault estudia el poder no es pregunta 'què és?', sinó 'com s'exerceix?'. Foucault, en tant que nominalista i pluralista, no redueix la multiplicitat de poders a una presumpta unitat de poder. A més, pensa el saber i el poder en interconnexió: les relacions de poder fomenten i possibiliten determinades formes de saber, i del propi saber emanen, alhora, efectes de poder. Finalment, també concep el subjecte com el producte de determinades relacions entre el saber i el poder constituïdes històricament. I això el porta a afirmar que el poder és positiu, és a dir, que produeix certes conductes, creences, etc. Aquesta analítica foucaultiana del poder trenca, també, amb les teories tradicionals sobre el poder, basades en la hipòtesi repressiva del poder.

Tradicionalment el concepte de poder ha tingut un caràcter de caire avaluador (sorgeix d'una perspectiva moral i política particular i opera dins d'ella). Això explica les definicions del concepte de poder en la tradició de la filosofia política. Es destaquen dos grans tipus de definicions sociològicopolítiques de poder. Per una banda, definicions psico-socials, que destaquen el conflicte entre interessos. Aquest tipus de definició del poder pretén ser una definició universal, ja que busca la substància del poder i destaca els seus aspectes negatius: coerció, repressió. El segon tipus de definició destaca el consens. Aquestes definicions fan referència a l'interès comú i a la voluntat general com a fonament i legitimació del poder. Solen ser definicions merament polítiques, en que el poder equival a l'Estat, i a vegades normatives, sobre com ha de ser aquest poder estatal.¹⁰

¹⁰ Lanceros, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 114.

Foucault, en contra de la tradició, no afronta l'estudi del poder en vistes a una teoria política, sinó que presenta una analítica del poder orientada a l'estudi de les tècniques de constitució del subjecte en la seva relació amb els altres. Segons Foucault el poder és omnipresent, però no es tracta d'una substància universal i sempre idèntica. En cada societat i en cada època hi ha una forma particular de poder, local i localment analitzable. Per poder, Foucault no es refereix a un conjunt d'institucions d'un Estat determinat. En la seva anàlisi no destaca ni la sobirania de l'Estat, ni la forma de la llei, sinó que parla més de relacions de poder, i no pas de Poder.

Per tant, segons l'autor, del poder només existeixen relacions concretes i actuals. Així, la seva analítica es tracta d'una microfísica del poder, i no d'una metafísica, com en les teories tradicionals. Ell no busca una substància o un pressupòsit universal a partir del qual desenvolupar una teoria global; sinó que busca comprendre com han funcionat històricament les múltiples relacions de poder, i il·luminar els seus resultats locals (com en el cas de la folia, la malaltia, la delinqüència, la sexualitat). D'aquí se'n deriva un primer pressupòsit de la seva analítica del poder: que Foucault és eminentment nominalista. Un segon pressupòsit de la seva analítica és una mirada pluralista del poder (i al seu torn, del saber i la subjectivitat). Ja que, per Foucault, cal parlar de veritats i pràctiques de govern, de subjectes i exercicis de poder. I n'hi ha una multiplicitat, en cada època, en cada àmbit del saber, en cada tipus concret de subjectivitat, en cada règim de veritat. I això porta a un tercer pressupòsit, la historicitat.¹¹

Un dels propòsits de Foucault és posar en dubte l'idea predominant d'una suposada història continuista, dialèctica, teleològicament destinada al progrés constant. Per Foucault, la història no és progressiva, ni continuista, ni dialèctica. La historització del poder s'ha d'entendre com una història de pràctiques concretes de govern que es van juxtaposant. Ell intenta produir una història dels diferents modes de subjectivació, necessàriament plural, de l'ésser humà en la cultura occidental. Una vegada negat el caràcter transcendent del subjecte (per l'autor, el subjecte no existeix sinó com a un efecte de relacions de poder i saber específiques en un context històricament determinat), tracta de veure com es constitueixen els tipus de subjectivitat en relacions entre jocs de veritat i pràctiques de poder.

¹¹ *Ibidem*, p. 117.

Sobre aquesta base, en els seus estudis sobre el liberalisme Foucault va crear el concepte de governamentalitat, entès com a forma de governar la conducta individual i col·lectiva de les persones. Aquest és un concepte clau dels últims treballs de Foucault, i que ens serveix per formular la hipòtesi de treball. La noció de ‘governamentalitat’ es refereix a la preeminència de les relacions de poder, sobre altres formes com la llei, la sobirania i les disciplines. A l’hora d’estudiar com funcionen els mecanismes de poder, el concepte permet a Foucault analitzar com les relacions de poder produeixen efectes positius sobre la conducta dels individus en règims diversos.

El concepte de ‘governamentalitat’, doncs, permet pensar els efectes de la tecnologia de poder no només en relació a la conducció de les conductes dels altres, sinó també en pràctiques que un individu realitza sobre sí mateix, en termes socials, intersubjectius i subjectius. Constitueixen tècniques que permeten als individus efectuar un número d’operacions en els seus cossos, pensaments i conductes. La governamentalitat neoliberal estimula una sèrie de conductes i accions als individus, amb el fi de que aquests augmentin el seu rendiment en el mercat, o augmentin el seu capital, optimitzin el que són i fan. Aquesta subjectivitat que en resulta és la de l’empresari de sí, que analitzarem a la tercera part del treball. Segons Foucault, la manera com s’exerceix aquest govern s’efectua a través del medi (en el dispositiu neoliberal, com veurem, el medi sobre el que s’actua és el mercat de la competència) en el que tant governants com governats habiten. En aquest sentit, intervenir en el medi significa estructurar el camp d’acció dels individus. Per tant, s’intervé en el camp possible de les accions, tant dels governants com dels governats, i no directament en el cos com feia el poder disciplinari de la modernitat.¹² En aquest sentit, com veurem, la governamentalitat neoliberal es caracteritza per ser una forma de govern a distància.

Les pràctiques que hom realitza sobre sí mateix dins el règim neoliberal són ben diferents a les que s’usaven a l’antiga Grècia, com explorarem ulteriorment. Si en el primer cas aquestes pràctiques obeeixen a les dinàmiques del capital, i ocupar-se de un mateix té el fi de ser més competent en el mercat, en l’altre es busca establir una relació plena amb un mateix, fet que esdevé un fi en sí mateix. Veurem, doncs, que el conjunt de pràctiques i accions canvien la seva substància ètica, la seva finalitat.

¹² Suárez, H. (2020). Gubernamentalidad y resistencia al neoliberalismo en la obra de Michel Foucault. Una tentativa de liberarnos de nosotros mismos. *Revista de filosofía, DIÁNOIA*, 65(85), 3. <https://doi.org/10.22201/iifs.18704913e.2020.85.1845>

3. El mètode crític

Per acabar aquest primer apartat, que té per finalitat introduir i explicar els conceptes que permeten formular la hipòtesi rectora del treball, resulta interessant portar a col·lació el desplaçament metòdic que executa Foucault al segon i tercer volum de *Historia de la sexualitat*. En ambdues obres, l'autor duu a terme una empresa crítica en l'àmbit de la subjectivitat. Aquest mètode crític mostra una relació diferent respecte l'estudi de la història, en comparació amb els mètodes arqueològic i genealògic que havia utilitzat en obres anteriors.

El mètode crític suposa marcar una relació respecte el passat amb un assentament en el present, i dirigint-se cap un futur obert.¹³ Es tracta de fer una filosofia que no sols determini les condicions i límits de coneixement de l'objecte, sinó també les condicions i possibilitats de transformació del subjecte.¹⁴ Aleshores, amb l'anàlisi dels codis ètics a través dels quals es governava la vida individual a l'antiga Grècia, ens va palès una forma de subjectivitat molt allunyada del règim neoliberal, ja que l'ètica de la cura de sí està a les antípodes del registre de la competència i del capital propis del règim neoliberal. Tot i així, cal advertir que l'ètica de la cura de sí s'emmarca a l'interior de pràctiques de llibertat reservades a una elit de ciutadans que disposaven de temps d'oci per elaborar una vida bella, i construir la pròpia biografia com si es tractés de construir una obra d'art.

A *Què es la crítica?* Foucault diu que la majoria d'historiadors de les ciències gregues s'interessen pel desenvolupament del pensament racional. Però ell creu que val la pena estudiar el desenvolupament d'un determinat tipus de subjectivitat, de cert tipus de relació amb un mateix, en la cultura grecolatina de sí. Afirma que la metafísica grega va ser determinant per la nostra relació filosòfica amb l'ésser, la ciència grega amb la nostra relació racional amb el món, i la cultura grecoromana va ser determinant per la nostra relació ètica amb nosaltres mateixos. Ara, a partir de la lectura d'anteriors obres de Foucault es pot inferir que l'objectivació del subjecte en un discurs vertader només assumeix sentit a partir de l'obediència. En els textos de l'antiguitat, en oposició, podem descobrir un tipus de pràctica de sí i de règim de veritat en la que allò que està en joc és donar forma a la vida dels ciutadans lliures en tant que són lliures, i en que el subjecte i

¹³ Lanceros, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 220.

¹⁴ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal., p. 485.

la veritat no es vinculen com en el cristianisme des de l'exterior i en una posició de poder dominant, sinó a partir d'una estètica de la forma que ha de tenir la pròpia existència.

Segons l'autor, el *gnothi seauton* («coneix-te a tu mateix») s'ha presentat com una de les categories més importants del pensament antic. Però s'ha oblidat la importància del principi *epimeleia heautou* («cuida't de tu mateix»). Foucault addueix tres factors que poden haver exclòs la cura de sí de la història del pensament. En primer lloc, Foucault argumenta que la paradoxa ètica de l'ascetisme cristià va contribuir a l'oblit de la cura de sí. En aquesta època històrica, la cultura de sí ha d'adoptar una forma de renúncia a un mateix. El segon és que en el nostre món, les tècniques de sí es van integrar en tècniques educatives i pedagògiques, mèdiques i psicològiques. Es van integrar a estructures d'autoritat i disciplina, o van ser substituïdes per l'opinió pública, els *mass media*, tècniques d'enquesta, de manera que són instàncies externes que imposen a les persones la cura de sí, i per això s'ha perdut la seva independència. El tercer motiu, és que les ciències humanes suposen que la relació principal amb un mateix és i ha de ser la del coneixement. I el quart, és que la majoria de vegades l'individu creu que el que ha de fer és alliberar o desvelar una realitat oculta dins de sí mateix. Però el sí mateix no és una realitat prèvia, preestablerta que es pugui ocultar, sinó que aquest sí mateix més aviat s'ha de considerar com el correlat de determinades tecnologies del jo, ha de considerar-se com el correlat de tecnologies desenvolupades al llarg de la nostra història. D'aquests factors, Foucault conclou que el problema que ens ocupa en el present és intentar imaginar com seria possible elaborar nous tipus de relacions amb nosaltres mateixos¹⁵, tenint en compte que, la subjectivitat pròpia del model neoliberal, de l'empresari de sí mateix, si l'analitzem detingudament, ens generarà, segurament, incomoditats profundes.

La manera de construir-se com a subjecte en l'ètica de la cura de sí forma part d'una determinada política de la veritat, i pot esdevenir una font d'inspiració per anar més enllà de l'actual dispositiu de saber-poder. Com defensarem durant el treball, els estudis de Foucault sobre la cura de sí tenen un interès polític. Les obres dedicades a aquesta qüestió, doncs, es poden llegir com una posada en joc de la possibilitat de resistir als modes de subjecció actuals. Atès que Foucault, a través de l'estudi de la cura de sí, il·lustra una ètica de la immanència, en la mesura que no es basa en valors ni normes

¹⁵ FOUCAULT, M. (1983). *¿Qué es la crítica?* Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores, p.117.

socials amb pretensió d'obligatorietat i universalitat.¹⁶ A partir d'aquestes característiques, com argumentarem, es pot imaginar una figura del subjecte resistent als efectes de saber i poder, que pretenen determinar el seu contorn, un tipus d'auto-governamentalitat activa, que mantingui una actitud crítica en relació a les influències del medi que ens envolta.¹⁷

¹⁶ Vignale, S. (2013). «Políticas de la vida y estética de la existencia en Michel Foucault». *Praxis Filosófica*. 37(37), 169-192.

¹⁷ LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 224.

SEGON APARTAT

Aquest apartat té per objectiu exposar les línies generals de l'estudi de Foucault de la cura de sí. Exposarem els processos de subjectivació que es duïen a terme en l'ètica grega de la cura de sí, i les diferències entre la cura de sí del platonisme respecte la cura de sí en la època hel·lenística, principalment respecte l'escola estoica. Es defensarà, també, la proximitat d'aquest tema amb el projecte general de Foucault de fer una història crítica del pensament, o una ontologia del present, per llavors, en la tercera part del treball, veure com es construeix la subjectivitat en el neoliberalisme. La secció que ens ocupa, està dividida en tres subapartats, que comentarem breument a continuació.

En un primer subapartat, exposarem unes consideracions de Foucault sobre el funcionament de la moral i els tipus de relació que poden tenir els subjectes respecte els codis ètics. També apuntarem que el que va portar a Foucault a l'estudi de la cura de sí va ser la problematització de la sexualitat, i que la cura de sí parteix del que els grecs anomenaven les 'arts de l'existència'. En un segon subapartat, traçarem el recorregut que fa l'autor per explicar el significat de la cura de sí i la seva importància en l'antiguitat grecoromana. Comentarem l'origen de la noció en un text de Plató, l'*Alcibiades*, i exposarem alguna consideració de Foucault respecte la noció de filosofia en l'antiguitat i la seva sensibilitat pròxima a l'espiritualitat. Finalment, ens centrarem en el tractament que es fa del precepte de cura de sí a l'època hel·lenística, que sembla ser que és el període que més va interessar a Foucault—atès que és el que li ha dedicat més treballs. Explicarem perquè en l'època hel·lenística es pot parlar de la formació d'una cultura de sí, i especificitats d'aquesta ètica en escoles filosòfiques del moment, com l'estoïcisme.

Així doncs, a través d'aquesta part expositiva, veurem com es formava el subjecte en l'ètica de la cura de sí. El contingut ens servirà per després comparar com es forma el subjecte dins el règim neoliberal, a la tercera part. D'aquesta manera, un cop aclarits els processos de subjectivació de la cura de sí i del neoliberalisme, els elements i condicions que els possibiliten, podrem ressaltar les seves diferències i semblances per confirmar o refutar la hipòtesi de treball en el quart apartat.

1. Les arts de la existència en l'ètica grecoromana

Abans d'entrar en detall en l'explicació sobre en què consisteix l'ètica de la cura de sí, prenem en consideració unes reflexions que fa l'autor sobre el funcionament de la moral. Recordem que a la *Historia de la sexualidad II i III*, Foucault es proposa analitzar com, sota la continuïtat, la transferència o la modificació dels codis, les formes de relació amb un mateix s'han anat modificant, reelaborant i diversificant¹⁸. La hipòtesi de la que parteix és que hi ha un camp de la historicitat complexa i rica en la manera com es commina a l'individu a reconèixer com a subjecte moral de la conducta sexual. I com aquesta subjectivitat es va definir i transformar entre la Grècia antiga i la pastoral cristiana de la carn.

Foucault es proposa fer una història de la subjectivació moral i de les pràctiques de sí destinades a assegurar-la. Ara bé, a *Historia de la sexualidad II* fa unes consideracions rellevants sobre el funcionament de la moral. Segons el filòsof francès, la moral implica codis de comportament i formes de subjectivació. En algunes morals, afirma, l'accent recau en els codis de comportament. En aquestes, el més important és buscar-se del costat de les instàncies d'autoritat que exalten aquest codi. Ateses les condicions, la subjectivació es fa quasi jurídica, ja que el subjecte moral es relaciona amb un conjunt de lleis morals. Per altra banda, però, hi ha morals en que l'element fort cau en les formes de subjectivació i les pràctiques de sí. En aquestes, com és el cas de l'ètica de la cura de sí, l'accent es posa en formes de relacionar-se amb un mateix. La mena de morals on predominen les formes de subjectivació, involucren un conjunt de procediments i tècniques dirigides cap a un mateix com objecte de coneixement. Aquestes tècniques consisteixen en un conjunt de pràctiques que permeten transformar el mode de ser del subjecte. A l'Antiguitat, segons Foucault l'accent es troba en la relació amb un mateix per no deixar-se emportar pels apetits i els plaers, per tal de tenir un ple poder sobre un mateix, una sobirania de sí sobre sí.

Així doncs, la moral es basa en un conjunt de codis i regles d'acció que es proposen als individus i grups mitjançant aparells prescriptius (la família, les institucions educatives, les institucions religioses, etc.). Amb tot això, s'arriba al punt en que aquestes regles i veritats estan formulades dins d'una doctrina coherent i una ensenyança explícita.

¹⁸ FOUCAULT, M. (1983). *Historia de la sexualidad II: El uso de los placeres*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores.31

Ara bé, segons Foucault la moral consta d'una sèrie d'elements. La relació que tenen els subjectes amb cada un d'ells marca si en la moral predominen els codis de comportament o les formes de subjectivació. Aquests elements són els següents.

En primer lloc, en tota moral hi ha una determinació de la substància ètica del codi moral. Aquest element consisteix en la manera que l'individu pot donar forma a una part de sí mateix. Aquest element es pot diferenciar segons si en la moral predominen les formes de subjectivació o els codis de comportament, si l'individu dona forma a aquest sí mateix per sí mateix, o bé ho fa per una influència externa. En segon lloc, hi ha el mode de subjecció, que consisteix en la forma com l'individu estableix la relació amb aquesta regla. Doncs podria ser que la finalitat de la regla fos estar simplement en comunió amb un mateix, o per viure dins el marc establert per una autoritat, adaptant-se a la norma. En tercer lloc, hi ha l'elaboració del treball ètic, d'intentar transformar a un mateix en subjecte moral de la conducta. Finalment, hi ha la teleologia del subjecte moral. Sobre quina és la finalitat d'acceptar i incloure en la vida diària el conjunt de prescripcions morals. Doncs tant podria ser per establir una relació plena amb sí mateix, com per estar dins les regles que una autoritat externa ha imposat. Segons Foucault, tota acció moral implica una relació amb el codi moral, però també una determinat tipus de relació amb un mateix.¹⁹

Aquesta problematització sobre la moral que fa Foucault està lligada a les arts de l'existència dels grecs. Les arts de l'existència, segons Foucault, són pràctiques sensates i voluntàries per les que els homes no només es fixen regles de conducta, sinó que busquen transformar-se a sí mateixos, modificar-se en el seu ésser singular i fer de la vida una obra que presenta valors ètics i criteris d'estil.²⁰ Les arts de l'existència inclouen la dietètica, l'economia, l'eròtica i la relació amb la veritat. Aquestes arts de l'existència perden autonomia una vegada integrades en el cristianisme, a l'exercici del poder pastoral i més tard a pràctiques de tipus educatiu, mèdic o psicològic. Però també, a l'antiga Grècia, les arts de l'existència van donar pas a l'ètica de la cura de sí. A continuació explicarem els orígens, el funcionament, i l'evolució del concepte.

¹⁹ *Ibidem.*, p. 26.

²⁰ *Ibidem.*, p. 87.

2. Què és la cura de sí?

Tal i com diu Foucault en diverses conferències, cursos i llibres dels últims anys de la seva vida, *epimeleia heautou* (cura de sí) significa ocupar-nos de nosaltres mateixos. Es tracta d'un precepte grec segons el qual ens hem d'ocupar de nosaltres mateixos, ens hem de cuidar de nosaltres mateixos.²¹ Pels grecs i pels romans va ser un dels grans principis ètics, una de les regles de l'art de viure. Foucault identifica tres característiques principals que comprèn el precepte. En primer lloc, es tracta d'una actitud respecte a sí mateix, respecte als altres, i respecte el món. En segon lloc, la cura de sí és una certa manera de prestar atenció al que es pensa i al que s'esdevé en el pensament. En tercer lloc, consisteix en una sèrie d'accions que un exerceix sobre sí mateix, a través de les quals es modifica, es purifica, es transforma i es transfigura. Així doncs, la cura de sí tracta d'un corpus que defineix tota una manera de ser.²²

Ara bé, sobre aquesta noció de cura de sí, Foucault planteja dues qüestions: què és aquest 'sí mateix'?; i, com i de què ens hem de cuidar? Sobre la primera pregunta, Foucault diu que es tracta de l'ànima en tant que subjecte de l'acció. I també entesa com a cert tipus de relacions amb l'altre.²³ És a dir, del lloc, d'alguna manera singular, del subjecte respecte el que el rodeja, dels objectes i els altres amb qui està en relació. No descobreix l'ànima substància, sinó l'ànima com a subjecte. Aleshores, es tracta d'ocupar-se de sí en tant que subjecte d'accions instrumentals, de relacions amb els altres, de comportaments i d'actituds en general, de relació amb un mateix.

Respecte a la segona pregunta, podem dir que ocupar-se de sí consisteix en un conjunt de pràctiques, unes maneres d'actuar molt antigues. Cal dir que, pels antics, la veritat no pot ser aconseguida sense certes pràctiques exhaustivament especificades, que transformen la manera de ser del subjecte. Entre aquestes pràctiques es troben els rituals de purificació, la tècnica de concentració de l'ànima, que consisteix en evitar que l'ànima es dispersi. Aquest conjunt de tècniques, i possiblement moltes altres, s'integren en diversos moviments filosòfics de l'antiguitat, com l'orfisme o el pitagorisme. A continuació examinarem com aquestes tècniques apareixen en el platonisme.

²¹ FOUCAULT, M. (1983). *¿Qué es la crítica?* Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores, p. 105.

²² FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal., pp. 63-68.

²³ *Ibidem.*, p. 68.

2.1. Orígens

Foucault afirma que la primera elaboració filosòfica del precepte «has d'ocupar-te de tu mateix» es troba en l'*Alcibiades*, diàleg que els neoplatònics creien que havia d'ocupar el lloc principal en el corpus de l'obra de Plató. En aquest text, Sòcrates intenta convèncer a Alcibiades que s'ha d'ocupar de sí mateix. Foucault senyala que en el platonisme, i sobretot en aquest diàleg, el projecte d'ocupar-se de sí mateix està lligat a l'edat d'un jove aristòcrata, a la seva voluntat de governar la ciutat i a una pedagogia defectuosa. Com es veu en el diàleg, Sòcrates li diu a Alcibiades que el 'sí mateix' consisteix en cuidar de l'ànima, i que cuidar de l'ànima suposa descobrir què s'és realment. Conseqüentment, un ha de contemplar l'ànima i l'element diví que resideix en ella per, finalment, obtenir un saber sobre quin és l'objecte del bon govern.²⁴

A partir de l'*Apologia*, Foucault identifica quatre característiques a propòsit de Sòcrates i la seva relació amb la cura de sí. Primerament, Sòcrates apareix com una persona que incita als altres a ocupar-se de sí mateixos. I que aquesta activitat que fa Sòcrates li van encarregar els déus. D'aquesta manera, Foucault afirma que Sòcrates, incitant als altres a cuidar-se a si mateixos, està complint una ordre. En segon lloc, si Sòcrates s'ocupa dels altres, ho fa al no ocupar-se de sí mateix. Ja que Sòcrates va renunciar a la seva fortuna i a la carrera política per poder ocupar-se dels altres. En tercer lloc, Sòcrates diu que exerceix el paper de qui desperta. Foucault senyala que la cura de sí es considera com el moment del primer despertar. En quart lloc, la cura de sí és un principi de moviment, permanent al llarg de tota la vida. I a l'*Alcibiades* es veu que ocupar-se d'un mateix és condició necessària pel coneixement de sí mateix.

Ara bé, el que Foucault anomena el moment socràtic-platònic de la cura de sí procedeix, en part, dels lacedemonis i els espartans. Quan Sòcrates retorna a la qüestió de la cura de sí ho fa a partir d'una tradició. Foucault diu que tot el moviment del pensament platònic a propòsit de la inquietud de sí consistirà precisament en la recuperació i reintegració de tècniques arcaïques, en ordenar-les i a subordinar-les al gran principi de «coneix-te a tu mateix». Com Plató escriu en l'*Alcibiades*: prendre's a si mateix com objecte de desvetllaments.²⁵ Tot i això, per Foucault va ser el *epimeleia heautou* i no el *gnothi seauton*, el principi fonamental per a caracteritzar l'actitud filosòfica grega.

²⁴ *Ibidem*, p. 108.

²⁵ *Ibidem*, p. 76.

2.2. Funcionament

Per entendre el funcionament de la cultura de sí dins la filosofia, caldria entendre la distinció entre filosofia i espiritualitat que ofereix Foucault a *La Hermenéutica del subjecte*. Per una banda, Foucault diu que la filosofia versa sobre el que permet al subjecte l'accés a la veritat. Per altra, l'espiritualitat la defineix com un conjunt de pràctiques, cerques i experiències que constitueixen pel ser mateix del subjecte el preu a pagar per a tenir accés a la veritat. Per a l'espiritualitat, el subjecte per si sol no té accés a la veritat, sinó que el subjecte s'ha de modificar per tenir accés a la veritat. No pot haver-hi veritat sense una transformació prèvia del subjecte. A més, el subjecte ha de passar per un procés de conversió, en el que hi ha una doble via. Una és la via de l'*Eros*, i l'altra la de l'*askesis*. Per a l'espiritualitat, la veritat també és el que il·lumina al subjecte, el que li dona benaurança i tranquil·litat en l'ànima. En conclusió, l'espiritualitat és un acte de coneixement que mai podria, en si mateix i per si mateix, aconseguir accés a la veritat si no fos acompanyat per certa transformació del subjecte mateix en el seu ser de subjecte.

Foucault diu que a l'Antiguitat, el tema de la filosofia (¿com tenir accés a la veritat?) i el de l'espiritualitat (¿quines són les transformacions necessàries en el ser mateix del subjecte per tenir accés a la veritat?) mai es van separar.²⁶ Per això en la cura de sí s'utilitzen una sèrie de pràctiques per transformar el ser del subjecte, de manera que pugui tenir un accés a la veritat. O també, que el subjecte hagi de passar per un procés de conversió. Seguint a Sèneca, passar de ser un *stultio* (aquell que deixa passar la vida sense qüestionar-se el que fa) a un *sapiens* (aquell que es mostra crític respecte el que fa), per accedir a la veritat o dedicar-se a la filosofia, que és tot un estil de vida.

D'aquesta manera, la cura de sí s'integra dins l'art de l'existència, que consisteix en saber governar la pròpia vida per donar-li la forma més bella possible. Aquestes pràctiques de sí, diu Foucault, eren independents de la legislació moral. Com hem dit al primer apartat, Foucault defineix les arts de l'existència com una sèrie de pràctiques sensates i voluntàries a través de les quals els homes no només es fixen regles de conducta, sinó que busquen transformar-se a sí mateixos, modificar-se en el seu ésser singular i fer de la seva vida una obra que presenta valors estètics i criteris d'estil.²⁷

²⁶ *Ibidem*, pp. 37-38

²⁷ FOUCAULT, M. (1983). *Historia de la sexualidad II: El uso de los placeres*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores.

3. Periodització

Fins ara, hem estat fent referències a la noció de cura de sí del moment socràtic-platònic, per tal d'exposar l'origen i l'ús del precepte, que com hem dit, Foucault considera l'*Alcibiades* com el primer text que s'ha conservat on apareix el concepte. Ara bé, per Foucault, el tema de la inquietud de sí no és homogeni, sinó que hi ha una discontinuïtat entre les diferents escoles filosòfiques de diferents èpoques (com el platonisme, la filosofia hel·lenística) i certa heterogeneïtat entre elles, ja que cada una té les seves singularitats i especificitats. Argumenta que la cultura de sí que apareix en els dos primers segles de la nostra era és profundament diferent a la del platonisme, que es representa a l'*Alcibiades*. La cultura de sí que practiquen Sèneca, Dió de Prusa, Epictet, Plutarc, Marc Aureli o Galè, és diferent en els següents quatre punts.

En primer lloc, en la filosofia hel·lenística apareix una relació merament amb un mateix; en oposició a una preparació per a ser un bon governant de la ciutat com en el platonisme. Ocupar-se d'un mateix ara no és una preparació per un moment concret de la vida, sinó que és una forma de vida. Un s'ha d'ocupar d'un mateix per si mateix. Sèneca i Epictet fan un gir i conviden a no tenir altre fi que el d'instal·lar-se a un mateix i residir allà. L'objectiu final d'aquesta conversió a si mateix és establir una sèrie de relacions amb sí mateix.

En segon lloc, una relació crítica amb un mateix, i no només un complement d'una pedagogia defectuosa. La cultura de sí ha de permetre adquirir nous coneixements i alliberar-se de mals hàbits, opinions falses, mals mestres, dels parents i de l'entorn. Desaprendre és una de les tasques més importants en el procés de constitució d'un mateix. També es concep com una forma de lluita, se li dona a l'individu les armes i el coratge que li permetin combatre durant la vida; i té una funció curativa i terapèutica.²⁸

En tercer lloc, una relació d'autoritat respecte el mestre, i no una relació eròtica. La cura de sí no era una actitud moral, sinó una pràctica àmpliament difosa, amb una sèrie d'activitats, tècniques molt variades. I finalment, en la cultura de sí hel·lenística, el precepte cuida't de tu mateix comprenia un conjunt de pràctiques ascètiques, molt diferents a la pura contemplació de l'ànima²⁹. Foucault diu que aquests quatre elements també són característics de la cultura de sí cristiana.

²⁸ FOUCAULT, M. (1983). *¿Qué es la crítica?* Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores, p. 114.

²⁹ *Ibidem*, pp.109-110

3.1. Filosofia hel·lenística

Foucault analitza les conseqüències del desplaçament cronològic de la inquietud de sí del final de l'adolescència en el platonisme a l'adulthood en la filosofia hel·lenística. Una de les conseqüències principals és la de la funció crítica en la pràctica de sí. També el paral·lelisme que s'estableix entre les pràctiques de sí de la filosofia i la medicina. Així, de la mateixa manera que la medicina cura el cos, la funció de la pràctica de sí serà corregir i reparar errors del subjecte. Tanmateix, s'assimila la pràctica filosòfica a la pràctica mèdica, i això es desplega com a marc conceptual comú en la filosofia hel·lenística.³⁰

Altres conseqüències de la ruptura entre el paradigma platònic de la cura de sí amb el marc hel·lenístic són les relacions que s'estableixen amb el cos. En Plató hi ha una separació de la cura de l'ànima de la cura del cos. En l'estoïcisme i en l'epicureisme hi ha un ressorgiment del cos com objecte de preocupació, que s'inclou en la pràctica de la cura de sí. Les tres condicions platòniques de la cura de sí (la preocupació d'un jove aristòcrata que vol governar la ciutat, la d'ocupar-se de sí mateix amb el fi d'exercir virtuosament el poder, i la de l'autoconeixement), s'esfumen en la filosofia hel·lenística. En aquest període, la cura de sí es converteix en un imperatiu imposat a tothom, tot el temps i sense condició d'estatus. No és una activitat específica que consisteix en preparar la tasca política de governar als altres. El fi es ocupar-se de sí mateix per a sí mateix. El 'jo' és el fi quan un s'ocupa de sí, no per la ciutat, sinó per si mateix.³¹

Hi ha una generalització de la inquietud de sí a la vida de l'individu. I la cura de sí s'amplia també a tots els individus com una *tekhne tou biou*. La inquietud de sí esdevé una pràctica permanent al llarg de tota la vida. Es concep com una manera d'armar-se, de tenir un equipament per l'existència, i en la vellesa per a rejuvenir, per arrancar-se del temps gràcies a l'activitat de memorització. Hi ha una plec de la inquietud de sí a la vellesa. I s'accentua la funció crítica, amb un paper corrector. Una activitat crítica respecte un mateix, respecte el món cultural propi, i respecte la vida que porten els altres. Es concep la correcció com una alliberació més que una formació i un saber, per tornar a ser el que mai vam ser. També ha d'intervenir sobre els valors imposats per la família, donant importància al des-aprenentatge i lliurar-se de mals hàbits.

³⁰ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, pp. 106-112.

³¹ *Ibidem*, pp. 90-92.

3.1.1. Per què es pot parlar d'una cultura de sí en l'època hel·lenística?

Foucault diu que en l'època hel·lenística i romana es va desenvolupar una cultura de sí. Foucault entén el terme 'cultura' en el sentit d'un conjunt de valors que tenen entre sí un mínim de coordinació, subordinació i jerarquia. També que aquests valors es van donar com a universals, però al mateix temps només accessibles per alguns. A més, que perquè els individus puguin arribar a aquests valors es requereix d'una sèrie de conductes precises i regles, esforços i sacrificis. Finalment, que l'accés a aquests valors està condicionat per procediments i tècniques més o menys regulats, que han estat elaborats, transmesos, i que s'associen a tot un camp de saber.

D'aquesta manera, el 'sí mateix' en la època hel·lenística, va organitzar i reorganitzar tot un camp de valors tradicionals. El 'sí mateix' es presenta com un valor universal, però només accessible per alguns. I aquest 'sí mateix' només es pot aconseguir a través d'una quantitat de conductes regulades, exigents i sacrificials. El 'sí mateix' està associat a una sèrie de tècniques associades a un domini teòric. Per Foucault és impossible fer una història de la subjectivitat, la història de les relacions entre el subjecte i la veritat, sense inscriure-la en el marc d'aquesta cultura de sí.³²

Com a camp de valors organitzat, aquesta cultura de sí involucra diferents elements. Un és la noció de salvació. La salvació s'inscriu en un sistema binari, entre la vida i la mort, la mortalitat i la immortalitat. Està sempre en el límit i és un operador de passatge. La salvació està lligada a la dramaticitat d'un esdeveniment, i està vinculada a una operació complexa per mitjà de la qual el mateix subjecte que se salva és al mateix temps agent i operador de la seva salvació. En la filosofia hel·lenística, la salvació es converteix en un objectiu de la pràctica i de la vida filosòfica. I acaba significat assegurar la pròpia felicitat i serenitat. És una activitat que es desenvolupa al llarg de tota la vida. El objectius de la salvació són l'*ataraxia* (absència de trastorns, autodomini que fa que res ens pertorbi) i l'autarquia (autosuficiència que fa que no necessitem res al marge de nosaltres mateixos). Es tracta d'una mena de salvació que es fa per si i per arribar a un mateix; per tant, molt diferent a la noció de salvació cristiana. En resum, la cura de sí en l'època hel·lenística és una activitat del subjecte sobre sí mateix

³² FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, pp. 176-177.

per establir una relació amb sí mateix³³, i adquirirà una sèrie d'especificitats, que exposarem a continuació.

3.2. Especificitats de la cura de sí en l'època hel·lenística

Seguint a Foucault, hem senyalat que en el període hel·lenístic la cura de sí desborda la mera activitat de l'autoconeixement per a referir-se a tota una pràctica del sí mateix, una pràctica autònoma, auto-finalista i plural. Tenia un aspecte formatiu lligat a la formació de l'individu. Aquesta formació o armadura respecte el món i els accidents era una espècie de mecanisme de seguretat, que els grecs anomenaven *paraskeue*, i Sèneca *instructio*. La pràctica de sí es concep com una operació mèdica, i es vincularà amb la noció de *therapeuein*, que consisteix en acte mèdic amb l'objectiu de sanar, curar; obeir ordres i servir a un amo, i rendir culte, tot això relacionat amb un mateix. Així, la cura de sí hel·lenística implica una nova experiència de sí mateix, vinculada a una sèrie de canvis socials i polítics respecte a l'antiguitat clàssica.

A la *Història de la sexualitat III*, Foucault mostra que en la filosofia hel·lenística va haver-hi una problematització més intensa dels *aphrodisia*. De les diferents causes que es poden adduir per explicar aquest fet, Foucault destaca els esforços de moralització per part del poder polític, que es fonamenta en una moral més severa. També, afirma que el creixent individualisme que concedeix més espai als aspectes privats de l'existència, als valors de conducta principals i a l'interès que un dedica a sí mateix. Una de les causes d'aquest creixent individualisme és el debilitament del marc polític i social que es desenvolupava en la vida dels individus en la Grècia clàssica. En l'època hel·lenística, en canvi, Foucault diu que els individus estan menys vinculats a les ciutats, que estan més aïllats els uns dels altres, i són més dependents de sí mateixos. Per aquestes raons, els individus van buscar en la filosofia regles de conducta més personals.³⁴

Per aquestes raons, Foucault afirma que s'intensifiquen i valoritzen les relacions d'un amb sí mateix. Ara el cultiu de sí està dominant pel principi de cuidar d'un mateix. És un imperatiu que circula a través de diferents doctrines, i ha impregnat les formes de viure. Reuneix tota una sèrie de pràctiques, i constitueix tota una pràctica social donant

³³ *Ibidem*, p. 182.

³⁴ FOUCAULT, M. (1983). *Historia de la sexualidad III: El cuidado de sí*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores., p. 39.

lloc a relacions interindividuals. Ha donant lloc a un cert mode de coneixement i a l'elaboració d'un saber. Per això, es pot afirmar que apareix l'edat d'or del cultiu de sí. Epíctet, argumenta Foucault, és la culminació d'aquesta evolució, ja que postula que l'humà és un ésser a qui se li ha confiat la cura de sí.

3.2.1. Problemes, tècniques, objectius

A l'època hel·lenística el terme *epimeleia* designa tot un conjunt d'activitats, que impliquen tot un treball. El problema del cultiu de sí és fixar quina quantitat de temps en la vida convé dedicar-lo a un mateix. No és un temps buit, està ple d'activitats diverses: la cura del cos, règims de salut i exercicis físics sense excés, meditacions, notes, rememoracions.³⁵ La cura de sí no constitueix un exercici de soledat, sinó que és tota una pràctica social. Té tot un suport social: les escoles, els professionals de direcció de les ànimes. També hi ha relacions habituals de parentesc, d'amistat i obligació. D'aquesta manera, Foucault diu que la cura de sí és una intensificació de relacions socials, un joc entre la cura de si i la ajuda al pròxim. Està lligat a un servei de l'ànima que comprèn la possibilitat d'un joc d'intercanvis amb l'altre i un sistema de relacions recíproques.³⁶

Hi ha un augment de la preocupació mèdica, que es tradueix en una major atenció al cos. Es creia que els mals del cos i l'ànima es poden comunicar entre ells. I que els mals hàbits de l'ànima poden comportar misèries físiques, i excessos del cos alimenten defectes de l'ànima. D'aquesta manera, s'ha de corregir l'ànima per evitar que el cos la domini, i rectificar el cos si es vol tenir el domini de l'ànima. Cada un ha de descobrir que està en necessitat de rebre medicació i assistència. Per això, hi ha diferents receptes. Una d'elles té a veure amb els procediments de prova. Es tracten de proves pràctiques amb l'objectiu d'adquirir una virtut i mesurar el punt que s'ha arribat. Un exemple són els exercicis d'abstinència o els exàmens de consciència. Un altre és l'examen de les representacions que proposa Epíctet. Es tracta de vetllar permanentment sobre les nostres representacions, interrogar-nos sobre l'origen de la idea que tenim, de calibrar la relació entre un mateix i el que es representa, perquè la relació amb un mateix depengui d'eleccions lliures i raonables del subjecte.³⁷

³⁵ *Ibidem.*, p. 49.

³⁶ *Ibidem.*, p. 50-52.

³⁷ *Ibidem.*, p. 61-62.

Un altre tema important involucrat en la noció de cura de sí és el de la conversió, entesa com un desplaçament de la mirada. La cura de sí és una trajectòria, gràcies a la que escapant de les dependències i servilitats, acaba un per trobar-se a si mateix com un port a l'abric de les tempestes. Aquest és l'objectiu final d'aquestes pràctiques. L'experiència que un obté de sí mateix no té la forma d'una possessió o d'una forma dominada, sinó la d'un plaer. L'accés a sí mateix és per si mateix objecte de plaer. Això està oposat a plaers exteriors, violents i incerts, provisionals. Aquest és una forma de plaer basada en la serenitat i per sempre.

Amb això, en l'època hel·lenística hi ha un desplaçament d'accentuació respecte l'ètica tradicional del domini de sí, però no una ruptura. La sobirania de l'individu sobre sí mateix no té només una forma de domini, sinó de gaudi sense desig ni torbació. Tot això, diu Foucault, està lluny de la conducta sotmesa a la forma universal de la llei, que apareix amb el poder pastoral a l'època cristiana.³⁸ Foucault creu que la veritat que emergeix del subjecte de la cura de sí també és diferent a la de l'home de les ciències humanes. D'una veritat que emergeix d'un mateix que hi ha en l'ètica de la cura de sí, es passarà a una veritat produïda per determinats règims de veritat, amb els seus aparells de producció i verificació de discursos. A més, segons Foucault a l'Antiguitat no hi ha divisions normatives en les que el subjecte s'objectiva en determinats joc de veritat com en l'occident de l'era cristiana, sinó que el que es vol fixar amb l'ètica de la cura de sí són els principis perquè l'individu desenvolupi una vida bella.

³⁸ *Ibidem.*, pp. 64-66.

TERCER APARTAT

L'objectiu d'aquest apartat és exposar les línies generals de l'anàlisi de Foucault del neoliberalisme, dut a terme en el curs de l'any 1979 *Nacimiento de la biopolítica*. Foucault defensa que el neoliberalisme consisteix en un determinat règim de veritat, i que és una manera de governar la conducta individual i col·lectiva en vistes a uns determinats objectius. Per fer-ho, la governamentalitat neoliberal dissemina per tot el teixit de la societat la 'forma empresa', confecciona una societat a partir d'unitats empresa: els individus, la família, les institucions, etc. És a dir, promou una manera de relacionar-se amb cada un d'aquests elements com si fossin empreses, en les que es pot invertir capital per tal generar beneficis econòmics i ser competent en el mercat. La subjectivitat resultant d'aquesta racionalitat és la de l'empresari de sí.

Aquest apartat del treball també està estructurat en tres subapartats. En el primer capítol d'aquest apartat, exposarem l'anàlisi del neoliberalisme de Foucault, que desenvolupa en el curs *Nacimiento de la biopolítica*. Veurem quin és el seu origen, i el seu funcionament a través de conceptes com el de 'racionalitat neoliberal' i el de 'governamentalitat'. En un segon, exposarem com funciona el mercat de la competència, que és el medi sobre el que actua la governamentalitat per tal de produir una certa subjectivitat. Finalment, en el tercer, exposarem les característiques de la subjectivitat de l'empresari de sí.

Així doncs, en aquest apartat analitzarem les condicions que produeixen una determinat tipus de subjectivitat en el neoliberalisme, amb el fi de comparar-la amb la subjectivitat de l'ètica de la cura de sí. Això ens permetrà, en el quart apartat del treball, argüir de quina manera, comparant els dos estudis, Foucault mostra alternatives en la manera de construir el subjecte, a partir d'una sèrie d'elements presents en l'ètica de la cura de sí que s'oposen a la subjectivitat del neoliberalisme.

1. Anàlisi del neoliberalisme

En el curs *Nacimiento de la biopolítica*, Foucault realitza una anàlisi del funcionament del neoliberalisme. El concepte clau de la seva anàlisi és el de 'governmentalitat'. Amb el concepte de govern Foucault entén una manera de dirigir la conducta dels individus o grups. A través d'aquest concepte, Foucault estudia la racionalització de la pràctica governamental en la fase del capitalisme anomenada neoliberalisme. Així, mitjançant el seu estudi Foucault determina de quina manera el neoliberalisme va delimitar el domini de la pràctica de govern, els seus diferents objectes, les regles generals, i objectius per governar de la millor manera possible.

Els pressupòsits de la seva analítica del poder, que hem comentat en el primer apartat del treball, es conserven en la seva anàlisi del neoliberalisme, tot i que utilitza nous conceptes. Per exemple, el pressupòsit del pluralisme s'il·lustra en que analitza el neoliberalisme d'Alemanya i el d'Estats Units, que tot i que comparteixen una tònica rectora, mostren lleugeres diferències en la pràctica governamental. Aquí mateix es veu cert nominalisme, ja que no busca una definició global de la forma de govern neoliberal, sinó estudis locals del seu funcionament. Un dels principals conceptes de l'anàlisi de Foucault sobre el neoliberalisme és el de governmentalitat, entès com art de govern o racionalitat de govern, per pensar la naturalesa i pràctica de govern, de la conducció de conductes, dins de coordenades històriques concretes, que remet al tercer pressupòsit comentat, la historicitat.

La genealogia que fa Foucault sobre les pràctiques de govern es remunta a la pastoral cristiana. Perquè defensa que aquestes mateixes tècniques de govern de la pastoral cristiana van ser posteriorment integrades en els mecanismes de poder de l'Estat modern. Mostra com des del segle XVIII, amb el liberalisme, es conformen un conjunt de mecanismes governamentals pels quals la llibertat de mercat, considerada com una instància natural, és el criteri a partir del qual s'establiran els límits de la pràctica governamental. En els següents subapartats, veurem tres conceptes matriu de la seva analítica: el de racionalitat neoliberal, on veurem com funciona aquest sistema de govern; el de governmentalitat, sobre com s'exerceix el poder; i, el de mercat de competència, que és un factor clau que el poder necessita per dirigir les conductes dels individus en aquesta fase del capitalisme. Amb això, finalment explicarem les característiques de la subjectivitat resultant d'aquests processos, l'empresari de sí.

1.1. La racionalitat neoliberal

Segons Foucault, el liberalisme clàssic va articular un govern que es configurava a partir dels drets i llibertats, al mateix temps que es desenvolupaven dispositius disciplinaris (escola, fàbrica, hospital, presó). Per altra banda, el neoliberalisme s'articula a partir del que l'autor anomena racionalitat neoliberal, que ja no considera la naturalitat del mercat com el liberalisme clàssic, sinó que té per finalitat estructurar un sistema de competència en el mercat. Foucault indica que el criteri que regeix aquesta racionalitat ja no és l'establiment del *laissez-faire*, és a dir, de la mínima intervenció de l'Estat, típic del liberalisme clàssic, sinó l'establiment d'una sèrie de mecanismes que garanteixin la competència en el mercat. La racionalitat neoliberal suscita la llibertat a partir del fet d'establir les regles del joc de la competència, que han de regir dins el medi social per tal que la llibertat i la lliure competència es puguin desplegar amb el mínim d'obstacles possibles. La "forma empresa", ara no només delimitarà el món econòmic i mercantil, sinó que després d'haver establert una determinada política del marc, tots els elements que integren la societat passaran a funcionar com si fossin empreses: des de l'educació, la sanitat o els serveis socials, fins a la pròpia subjectivitat. Pel neoliberalisme, el mercat només pot funcionar en virtut de la competència lliure, que és un joc formal entre desigualtats, no un lloc natural.

Enlloc d'acceptar una llibertat de mercat preexistent i definida per l'Estat i mantinguda sota vigilància estatal, com en la fórmula liberal clàssica, el neoliberalisme proposa una llibertat de mercat com a principi organitzador i regulador de l'Estat. Així, el neoliberalisme estableix que l'Estat estigui sota vigilància del mercat, enlloc que el mercat es trobi sota vigilància de l'Estat. Aleshores, segons Foucault, el mercat esdevé un mecanisme que funda l'estat i el controla.³⁹ En resum, les diferències del neoliberalisme respecte el liberalisme anterior són les següents. Primerament, es passa de pensar el mercat com un lloc d'intercanvi (liberalisme clàssic), a pensar-lo com un territori de competència (neoliberalisme). Perquè pels neoliberals allò essencial del mercat no està en l'intercanvi, sinó en la competència. No es basa en l'equivalència, sinó en la desigualtat. Es considera la competència com un principi de formalització, que es forma gràcies a l'establiment de preus. Les seves conseqüències són les d'un joc formal entre desigualtats, i els seus efectes es produeixen d'acord amb les seves condicions

³⁹ Foucault, M. (2009). *Nacimiento de la biopolítica. Curso del Collège de France (1978-1979)*. Akal. P.,129.

artificialment produïdes (política del marc). La competència, per tant, és l'objectiu d'una política activa, produïda per una governamentalitat activa, que determina les regles del marc que han de permetre a la competència desplegar-se per tot el teixit social.⁴⁰

Així doncs, des d'un punt de vista econòmic el neoliberalisme és la reactivació de velles teories liberals. Des d'un punt de vista sociològic és l'establiment en la societat de relacions estrictament mercantils. El problema del neoliberalisme passa per saber com es pot ajustar l'exercici global del poder polític als principis d'una economia de mercat. És a dir, en projectar els principis formals per governar l'economia de mercat. Els teòrics neoliberals exposen una teoria de la competència pura. Afirmen que no és una dada natural, sinó que ha de ser artificialment produïda. Així doncs, la competència se situa sota el signe d'una vigilància, una activitat, una intervenció permanent.

Les conseqüències d'aquestes transformacions en la lògica del capitalisme són l'emergència d'un conjunt de nous dispositius de poder diferents als disciplinaris. Com per exemple, els anomenats dispositius de control, segons Deleuze. Altrament, una altra conseqüència és la relació d'aquests dispositius de poder amb noves formes de subjectivitat. En concret, el subjecte econòmic (*homo economicus*) del neoliberalisme no es concep com un dels socis en una relació d'intercanvi, com en el liberalisme clàssic, sinó que és concebut com un empresari de sí mateix, segons Foucault. En aquesta subjectivitat, cada individu s'ha de concebre com el seu propi capital i ha d'invertir en si mateix amb l'objectiu d'obtenir beneficis. Aquesta lògica de l'empresari de sí es reflexa en pràctiques ben quotidianes com la formació permanent i la cura de la salut, que serien inversions que el propi subjecte faria sobre sí mateix per tal potenciar i optimitzar el seu capital humà.

Per tant, la racionalitat neoliberal incita a cada individu a adoptar actituds de valorització i de capitalització respecte tot el que envolta la seva vida, de manera que pugui competir en el mercat i incrementar les seves competències. Des de la perspectiva de Foucault, el neoliberalisme és una manera de governar la vida social i individual.⁴¹ Per això, analitzar el neoliberalisme no només implica entendre com s'organitzen les accions estatals, sinó també el comportament dels governats. La intervenció

⁴⁰ *Ibidem.*, p. 132.

⁴¹ Vázquez García, F., & Francisco. (2009). De la microfísica del poder a lagubernamentalidad neoliberal. Nota sobre la actualidad filosófico-política de Michel Foucault. *ContraHistorias. La otra mirada de Clío*, 12 (mayo- ag. 2009), pp. 71-92. <http://hdl.handle.net/10498/9165>

governamental no ha d'intervenir en el mercat, sinó en el marc social perquè els mecanismes competitius puguin complir el seu paper de reguladors. Una societat regulada pel mercat en el qual el principi regulador són els mecanismes de competència. No s'ha de procurar tenir una societat sotmesa a l'efecte de la mercaderia, sinó una societat sotmesa a la dinàmica competitiva. Segons Foucault, l'*homo economicus* que s'intenta reconstruir no és l'home de l'intercanvi ni consumidor, sinó l'home empresa i de la producció.

1. 2. Governamentalitat

La noció de 'governamentalitat' es refereix a la preeminència de les relacions de poder, sobre altres formes com la llei, la sobirania i les disciplines. Com hem comentat, Foucault va trobar en les pràctiques del poder pastoral l'antecedent genealògic dels mecanismes de la racionalitat de la política moderna, que es caracteritzen per tenir efectes individualitzants i totalitzants, i que comporten una conjunt de tecnologies sobre un mateix i sobre els altres. Així doncs, el concepte governamentalitat estableix una connexió entre les tècniques de govern dels altres i les de govern de sí mateix dins un dispositiu històric, en el cas que ens ocupa, el dispositiu neoliberal.

Tal i com hem dit, el concepte permet pensar els efectes de poder no només en relació a la conducta, sinó també en pràctiques que un individu realitza sobre sí mateix, en termes socials, intersubjectius i subjectius. Es tracta d'una sèrie de tècniques que permeten als individus efectuar un conjunt d'operacions en els seus cossos, pensaments i conductes amb el fi d'incrementar el seu propi capital humà i ser més competent en el mercat. La manera com s'exerceix aquest govern s'efectua a través del medi (en el dispositiu neoliberal, el medi sobre el que s'actua és el mercat de la competència) en el que tant governants com governats habiten. En aquest sentit, intervenir en el medi implica estructurar el camp d'acció dels individus. Per tant, s'intervé en el camp possible de les accions, tant dels governants com dels governats, per tal de regular la conducta i produir un cert tipus de subjectivitat.⁴² Aquesta política del marc afecta a tots els elements de la societat, des del propi Estat fins a la subjectivitat. En altres paraules, la governamentalitat

⁴² Suárez, H. (2020). Gubernamentalidad y resistencia al neoliberalismo en la obra de Michel Foucault. Una tentativa de liberarnos de nosotros mismos. *Revista de filosofía. DIANOIA*, 65(85), 3. <https://doi.org/10.22201/iifs.18704913e.2020.85.1845>

neoliberal s'encarrega d'assegurar, instituir i produir les condicions de possibilitat perquè existeixi l'economia de la competència.⁴³

2. El mercat de la competència

Un concepte clau de l'anàlisi de Foucault sobre el funcionament del neoliberalisme és el de mercat de la competència. La racionalitat governamental neoliberal considera el mercat no com un àmbit natural, sinó un àmbit que es constitueix a partir del règim legislatiu de l'Estat. D'aquesta manera, es fa necessària una figura de l'Estat de Dret que defensi la institució legal de la propietat, dels contractes, etc. Tot això perquè la competència existeixi, i així els subjectes econòmics puguin competir en el mercat.

Segons Foucault, l'economia de la competència és un producte artificial, que requereix unes condicions i unes disposicions vitals sistemàticament produïdes per la governamentalitat neoliberal. Aquesta governamentalitat estimula als subjectes a exercir la seva llibertat en sentit econòmic: fer-se responsables de si mateixos i dirigir-se segons l'esquema cost-benefici, i incorporar l'imperatiu de maximitzar i rendibilitzar la vida com si fos una empresa.⁴⁴ Així, la intervenció sobre el camp d'acció, el medi, significa que existeixen unes regles i lleis de les relacions entre individus, que han d'acceptar i jugar per viure en societat. Això fa referència a la forma específica d'intervenció en el neoliberalisme: no ho fa a través de l'economia, sinó de la societat. La intervenció s'enfoca en la societat civil per mitjà de la construcció d'un sistema legislatiu que propici el funcionament ple de l'economia de la competència.

Per tant, l'intervencionisme social no es dirigeix contra l'economia de mercat, sinó que actua com a condició històrica i social de possibilitat d'una economia de mercat de la competència. És a dir, com a condició perquè funcioni el mecanisme formal de la competència, i, per consegüent, perquè la regulació que el mercat competitiu ha de garantir pugui exercir-se correctament i no es produeixin efectes socials negatius, a causa

⁴³ Pablo, L. Á. (2010). Biopolítica, liberalismo y neoliberalismo: acción política y gestión de la vida en el último Foucault. *Hacer vivir, dejar morir. Biopolítica y capitalismo.*, p. 39-61.

⁴⁴ Hernández Martínez, C. N. (2017). Capitalismo y gubernamentalidad neoliberal: el "empresario de sí mismo" como figura extrema de la subsunción. *Kalagatos*, 14(2), p. 168-172. <https://doi.org/10.23845/kgt.v14i2>.

de la falta de competència.⁴⁵ De tot això se'n deriva un determinat tipus de subjecte, l'empresari de sí.

3. La subjectivitat en el neoliberalisme

El subjecte 'empresari de si' és un producte d'aquesta governamentalitat activa, la qual crea llibertats artificials en el subjecte per tal que es pugui desenvolupar el mercat de la competència. Recordem que Foucault pensa la subjectivitat actual com un efecte de la governamentalitat neoliberal, veu el neoliberalisme com un aparell de producció de subjectivitats. Per l'autor l'economia de mercat no només té unes condicions objectives, sinó també subjectives. El tipus de subjectivitat de l'empresari de sí, que va criticar Foucault, es desplega a l'interior i respon a la lògica i la dinàmica capitalista que hem vist en els apartats anteriors. Aquesta figura de l'home-empresa, està produïda per relacions de poder que configuren la subjectivitat amb el vector de la competència, efecte de l'extensió de l'economia a tots els àmbits de la vida individual i col·lectiva.

Foucault veu una generalització de les relacions mercantils en l'esfera personal amb la figura del subjecte d'empresari de sí, perquè hi ha una mutació epistemològica en que el subjecte, que interpreta la seva relació amb sí mateix en termes econòmics i només econòmics. No es tracta sols de la mercantilització de les capacitats i potencialitats dels individus, sinó que l'individu esdevingui una empresa múltiple i permanent, i que les seves activitats i dimensions, en tant que subjecte, les entengui com si fossin funcions empresarials. Aquestes relacions amb el temps, l'entorn, el futur, el propi cos, la propietat, la família, es xifren sobre la capitalització d'aquestes relacions. Podríem dir que aquesta relació amb sí mateix, i amb els altres, té per objectiu convertir-se en una forma de vida, i no sols un comportament dins l'economia de la competència.⁴⁶

Així el neoliberalisme construeix una trama social en que les unitats bàsiques tenen la forma empresa. Es tracta de generalitzar, mitjançant la seva major difusió i multiplicació possibles, les formes empresa. Aquesta multiplicació de la forma empresa dins el cos social constitueix l'objectiu de la política neoliberal. Tanmateix, també està

⁴⁵ Pablo, L. Á. (2010). Biopolítica, liberalismo y neoliberalismo: acción política y gestión de la vida en el último Foucault. *Hacer vivir, dejar morir. Biopolítica y capitalismo.*, p. 39-61.

⁴⁶ Suárez, H. (2020). Gubernamentalidad y resistencia al neoliberalismo en la obra de Michel Foucault. Una tentativa de liberarnos de nosotros mismos. *Revista de filosofía. DIÁNOIA*, 65(85), 3. <https://doi.org/10.22201/iifs.18704913e.2020.85.1845>

dins el seu programa fer del mercat, de la competència i de la empresa el poder informant de la societat. Es tracta d'aconseguir una societat no ajustada a la mercaderia i a la uniformitat, sinó a la multiplicació i a la diferenciació de les empreses.⁴⁷

3.1. L'empresari de sí

Sota el règim neoliberal, el vertader subjecte econòmic no és ni el consumidor ni el productor, sinó l'empresa. En aquest règim econòmic i social l'empresa és una manera de comportar-se en la forma de la competència, sobre la base de plans i projectes, amb objectius i tàctiques. La relació amb si mateix del subjecte empresari de sí és una relació que permeti ser rentable. Per això cal afegir valor econòmic a tots els àmbits de la vida objectiva i subjectiva, a través d'una òptima utilització dels recursos. Capitalitzar i administrar eficaçment els temps, els gestos, les relacions, habilitats, emocions etc.. Segons Foucault aquesta és la dinàmica bàsica de relacionar-se amb un mateix i amb les coses d'aquest tipus de subjectivitat. Aquest subjecte sorgeix gràcies a un individu constituït per les regles del mercat de la competència, un subjecte sempre atent a les dinàmiques de mercat i les seves exigències, atent als canvis d'oferta i demanda per esdevenir fàcilment adaptable a noves tendències laborals, que són els efectes de la governamentalitat neoliberal. Això és totalment diferent del tipus de subjectivitat del liberalisme clàssic.⁴⁸

Per una banda, l'*homo oeconomicus* del liberalisme clàssic, comprèn la seva relació amb sí i els altres en base la busca de la utilitat, les necessitats i l'intercanvi. Per altra banda, l'home del neoliberalisme es constitueix en base el seu propi capital, en la seva pròpia font d'ingressos. S'ha tornat, per tant, un empresari, un empresari de sí mateix. No es tracta ja solament que l'individu inscriuï la seva existència en el marc d'empreses diverses, en que la seva acció adquireix sentit, sinó que la vida mateixa de l'individu, en relació a la propietat privada, amb la seva família, parella, etc., es converteixi en una mena d'empresa permanent i múltiple.⁴⁹

⁴⁷ Foucault, M. (2009). *Nacimiento de la biopolítica. Curso del Collège de France (1978-1979)*. Akal. p, 161.

⁴⁸ *Ibidem.*, 182.

⁴⁹ González García, L. Y. (2015). Constitución del sujeto como empresario de si. *Nómadas*. (42), 197-214. ISSN 0121-7550.

Les implicacions d'aquesta categoria són nombroses. En primer lloc, permet destacar el mode de govern dels subjectes característic de les societats neoliberals, que funciona atribuint a cada un dels individus la responsabilitat del seu propi benestar. Aconseguir l'enriquiment personal i la conquesta d'una adequada situació afectiva i laboral passen per viure segons el model de conducta neoliberal. Aquesta concepció, atorga una nova direcció a les intervencions del poder estatal, que faran afavorir l'establiment, com a marc per l'increment del capital humà (aptituds, capacitats), d'una xarxa d'empreses inscrites en una incessant creació de mercats. També suposa que els objectius de la política i els criteris dels judicis polítics són la promoció de condicions en les quals l'individu pugui augmentar i rendibilitzar al màxim el seu propi capital humà.

Durant aquest apartat hem vist que en el règim neoliberal se'ns presenta un subjecte completament diferent al subjecte de la cura de sí. Tot i que el subjecte empresari de sí també exerceix una sèrie d'operacions sobre la seva vida, aquestes estan dirigides per una governamentalitat activa, amb el fi d'incrementar el propi capital humà, optimitzar els seus recursos per ser més competent en el mercat. Entre la subjectivitat de la cura de sí i la de l'empresari de sí, canvien els elements que formen els codis ètics que hem comentat en el primer capítol de la segona part. Canvia la substància ètica, el mode de subjecció, la finalitat del codi ètic. A continuació aprofundirem en aquesta sèrie de diferències per argumentar que Foucault, a través dels estudis de l'ètica de la cura de sí, proporciona eines per pensar el subjecte d'una manera alternativa respecte el subjecte del neoliberalisme.

QUART APARTAT

L'objectiu d'aquest apartat és recopilar elements que hem anat exposant al llarg del treball per tal de defensar arguments a favor de la hipòtesi de treball: els estudis de Foucault sobre l'ètica grecoromana de la cura de sí tenen un interès polític, mostren una manera de concebre el subjecte alternativa a la subjectivitat del neoliberalisme. Conseqüentment, podem concloure que Foucault, en les seves obres sobre l'ètica grecoromana de la cura de sí, proporciona eines per construir i pensar una subjectivitat fora dels paràmetres que regeixen la subjectivitat en el neoliberalisme.

Aquesta part es desenvolupa a través de tres subapartats. Cada un d'ells segueix la línia expositiva dels tres capítols de la primera part: el primer versa, altra vegada, sobre la 'subjectivitat'; el segon sobre la 'governamentalitat' i, finalment sobre el 'mètode crític'. Ara bé, en aquesta part, a diferència de la primera, ens dedicarem a comparar els elements continguts en cada noció que estan presents tant en els estudis de l'ètica de la cura de sí, com en els del neoliberalisme. A través de la comparativa, defensarem la tesis que confirmaria la hipòtesi de treball, que és que Foucault proporciona eines per pensar una subjectivitat que posa en tensió les dinàmiques del tipus de subjectivitat propi del neoliberalisme. Així, al llarg dels tres capítols argumentarem com això és possible.

Recordem que en els treballs de Foucault sobre l'ètica grecoromana de la cura de sí ja no es tracta de fer una genealogia de sistemes del poder, i mostrar com el subjecte s'objectiva en discursos de veritat històricament determinats, a partir de relacions de poder. En el seu lloc, es tracta de fer una problematització del subjecte, en el sentit d'obrir noves maneres de pensar la subjectivitat, o de construir el subjecte que posi en tensió les instàncies de poder, com pot ser la governamentalitat neoliberal.⁵⁰ Tot i que per Foucault no es poden esquivar per complet les relacions de poder, sí que es pot reduir la seva influència. És per això que utilitza el mètode crític, per analitzar els límits en els que emergeix el subjecte dins determinades relacions de poder. Això és així perquè, dins el corpus foucaultí, l'ètica i el subjecte no es donen a pensar, en cap cas, com un altre d'allò polític i del poder, precisament perquè el subjecte és producte de relacions de saber i poder.

⁵⁰ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, p. 468.

1. Una nova subjectivitat

Per integrar les obres de Foucault dedicades a l'ètica grecoromana de la cura de sí en el conjunt de la seva obra, cal connectar dues qüestions presents en els treballs anteriors de l'autor, i que ja hem comentat en la primera part del treball. Per una banda, el rebuig d'un subjecte sobirà, universal i fundador, un subjecte substància. En oposició a aquest idea tradicional de la filosofia, per Foucault el subjecte és una forma, i es constitueix a partir de processos de subjectivació. O de manera més autònoma, a partir de pràctiques llibertat, tal i com ho veu en l'antiguitat grecoromana. En les pràctiques de llibertat de l'ètica de la cura de sí, el subjecte es constitueix a través d'una sèrie de regles, estils i convencions que es troben en el mitjà cultural.⁵¹ L'altra punt és que on hi ha poder hi ha resistència, i que el subjecte, encara que es trobi limitat per la coacció d'efectes de poder i saber, té un horitzó de possibilitats de transformació. Com defensarem a continuació, l'estudi de la cura de sí obre possibilitats de posar en tensió elements de la subjectivitat neoliberal.

En primer lloc, cal ressaltar que el curs *La hermenèutica del sujeto* i la problemàtica de la cura de sí permeten a Foucault iniciar un nou pensament sobre la veritat i el subjecte. Principalment, en el curs es formula una concepció del subjecte que en que aquest no es constitueix a partir de la influència de relacions de saber i poder, que el facin objectivar-se en jocs de veritat històricament determinats, tal i com l'autor el pensava en els primers anys de la seva carrera. En oposició a aquestes etapes anteriors, Foucault planteja l'escenari de pensar un subjecte que es construeixi ell mateix a partir d'eleccions personals, a través de les tecnologies del jo.⁵² Aleshores podem veure que, contrastant els processos de subjectivació de l'antiguitat i del neoliberalisme, Foucault va posar en joc dues maneres molt diferents d'entendre la llibertat i el subjecte. En el cas de l'antiguitat, un subjecte marcat per l'ideal de ciutadà (que és l'home lliure amo de sí mateix, i es restringeix a una elit de ciutadans). Per altra banda, en el neoliberalisme s'entén el subjecte sota un ideal de llibertat entesa com a condició de possibilitat de la competitivitat i el mercat de la competència, seguint un model economicista. Així, podem dir que la funció política de comparar els dos estudis és que ens adonem que la llibertat pot ser una cosa molt diferent a la llibertat neoliberal.

⁵¹ LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p.175.

⁵² FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, p.484.

Una altra diferència en la manera de concebre el subjecte respecte les seves obres anteriors és la següent. Per una banda, en els primers anys de la seva carrera l'autor estudia el sorgiment del subjecte a partir de pràctiques socials de divisió (per exemple, a la *Historia de la locura* estudia com es construeix el subjecte boig, i els canvis que es produeixen en tal construcció entre els segles XV i XVII a França, i a altres països europeus, i la relació que tenim vers ella). Altrament, en el segon i tercer volum de la *Historia de la sexualitat*, Foucault pensa el subjecte a través d'una nova fórmula, el sorgiment del subjecte en les pràctiques de sí. En el conjunt d'obres sobre l'ètica de la cura de sí estudia el subjecte que s'auto-constitueix amb l'ajuda de les tècniques de sí, que esdevé objecte per sí mateix i es dona forma ell mateix. Tot i així, per Foucault tota tecnologia del jo pot estar en major o menor mesura modelada per relacions de poder. És per això que el mateix autor insta a incorporar una tasca crítica, que consistiria en mostrar quines són les tecnologies que predominen avui, dins el neoliberalisme, per després il·luminar els límits que ens constitueixen, per tal de poder albirar altres formes diferents de relacionar-nos amb nosaltres mateixos. Encara que les tecnologies del jo de l'antiguitat estaven influenciades per relacions de poder exteriors al subjecte, es desenvolupen en un règim diferent al neoliberal, que posen en tensió certes dinàmiques del tipus de subjecte propi del neoliberalisme.

Les tecnologies del jo Foucault no les havia vist amb claredat mentre estudiava el subjecte modern, ja que en la modernitat occidental han estat subordinades a les tècniques de dominació i a les tècniques discursives. En obres anteriors a les dedicades a la cura de sí, en la mesura que Foucault es limitava a l'estudi de la modernitat a Occident, el subjecte era pensat com el producte objectiu dels sistemes de saber i poder. Considerava el subjecte com el correlat alienat d'aquests dispositius de saber i poder, en el que l'individu extreu i esgota una identitat imposada, exterior a ell mateix. Per tant, estudiant les tècniques de l'existència propiciades en l'antiguitat grega i romana, Foucault posa de manifest una altre figura del subjecte que obeeix a un altre règim de llibertat, i que es troba en procés de continua constitució, a través d'una sèrie de pràctiques regulades per ell mateix.⁵³

Aquest subjecte, que Foucault veu en l'ètica grega de la cura de sí, és totalment contrari a les subjectivitats que promou la governamentalitat neoliberal. Atès que, en el règim neoliberal, es promou la subjectivitat de l'empresari de sí, en que el subjecte deixa

⁵³ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, p., 473.

guiar la pròpia vida a partir dels moviments del capital. Aquest subjecte que en resulta, individualista i competitiu vers els altres, edifica una vida sota l'esquema de cost i benefici, amb el fi d'administrar els seus moviments en virtut de l'increment de capital. La subjectivitat de l'empresari de sí també involucra una sèrie de tècniques que un exerceix sobre sí mateix. Però són tècniques per incrementar el propi capital humà: augmentar les aptituds, l'eficàcia, el rendiment, per tal de ser més competent en el mercat.

El subjecte de la cura de sí posa en tensió aquesta lògica de la subjectivitat neoliberal. Doncs en la cura de sí, el subjecte a partir de sí mateix es construeix ell mateix, adaptant-se a regles que surten de sí. I el que mou el subjecte és gestionar la seva vida amb uns criteris per tal de fer-la bella. L'ètica de la cura de sí és una ètica de la immanència, de la vigilància i de la distància. Foucault veu la cura de sí com una ètica de la immanència en el sentit d'una estètica de la existència. Ja que descobreix en l'ètica de la cura de sí la idea d'inscriure un ordre immanent a la pròpia vida, que no es trobi sostingut per valors transcendents ni condicionat des de l'exterior per normes socials. Així doncs, Foucault mostra que la moral pot ser una estructura molt forta d'existència sense estar lligada a un sistema autoritari ni jurídic, ni a una estructura de disciplina.⁵⁴

Pels grecs, es tracta de fer de la vida un lloc que se sostingui per la seva coherència interna. Aquesta ètica exigeix exercicis, pràctiques, treball. No és una obligació de la llei civil ni una prescripció religiosa. Són un conjunt de tecnologies que obeeixen a un altre règim de llibertat, que posa en tensió les dinàmiques del neoliberalisme. Per tant, en la ètica de la cura de sí es busca una ètica com a estil d'existència. El subjecte descobert a la inquietud és el contrari d'un individu aïllat, és un ciutadà del món.⁵⁵ Cal advertir que la posició de Foucault no és de fascinació. Doncs en l'estoïcisme ja adverteix l'adveniment d'una codificació de la moral com una obligació tirànica i normalitzadora sota la forma d'una llei universal.

Aleshores, estudiant la moral de l'antiguitat, Foucault no vol provocar nostàlgia, sinó incitar a qüestionar el mode de subjectivació que ens constitueix, la forma segons la qual ens reconeixem i constituïm com a subjectes de les nostres accions, atès que el treball de Foucault sempre ha consistit en erosionar les formes fixes de la subjectivitat. En front a l'home de les ciències humanes, l'home modelat per sistemes juridico-penals, Foucault

⁵⁴ LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 187.

⁵⁵ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, p. 496.

situa l'individu en perpetua constitució. Recordem que per Foucault l'home és un animal d'experiències, que pot experimentar sobre sí mateix, sobre el seu propi pensament i sobre la seva pròpia conducta, que pot qüestionar les normes que se l'hi imposen. Ja que l'individu es constitueix com a subjecte en complexos relacionals que és necessari problematitzar i posar permanentment a prova.⁵⁶

2. L'art de viure contra les polítiques de la vida

Com hem explicat en el primer subapartat del segon apartat del treball, en la seva aproximació a l'ètica, Foucault distingeix el codi moral de la moralitat dels comportaments. Segons l'autor, en tots els ordenaments socials conviuen codis de comportament i formes de subjectivació moral. En alguns l'accent no recau sobre els codis, sinó sobre les formes de subjectivació, com el cas de l'ètica de la cura de sí. Ja que la cura de sí i les tècniques de sí no s'imposen mitjançant lleis morals ni civils, ni té pretensions de ser un precepte obligatori, sinó que cada un decideix lliurement si es cuidarà o no de sí mateix.⁵⁷

Per aquesta raó, per Foucault el que destaca de l'ètica antiga és que no posseeix un contingut normalitzant, sinó estètic. Es basa en la mirada sobre una subjectivitat que cuida de sí, que estudia críticament els límits dins els quals ha estat constituïda i aposta a una constant creació i transformació de sí mateixa, amb l'objectiu de tenir una vida bella. Notem el contrast entre l'individu que cuida de sí, que busca una relació plena amb sí mateix i amb els altres, respecte el subjecte competitiu producte de l'exercici de la governamentalitat, que obeeix una sèrie de normes establertes i una identitat imposada. En conseqüència, hi ha investigadors sobre la qüestió, com per exemple James Bernauer o Frédéric Gros⁵⁸, que proposen llegir els últims treballs de Foucault dins un horitzó polític, argüint que els estudis sobre ètica cobren sentit dins del marc de l'anàlisi del poder, atès que una estètica de l'existència intenta mantenir permanentment una distància crítica respecta als efectes de poder.⁵⁹

⁵⁶ LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 189.

⁵⁷ *Ibidem.*, P. 18

⁵⁸ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, p. 496

⁵⁹ Benente, Mauro. (2017). Crítica, cuidado de sí y empresario de sí Resistencia y gobierno en Michel Foucault. *Co-herencia*, 14(26), p. 162. <https://doi.org/10.17230/co-herencia.14.26.6>.

El desenvolupament de la cura de sí implica resistir a un poder que classifica, que designa individualitats i identitats. Doncs Foucault, a partir de l'ètica grega mostra camins per alliberar-nos d'aquestes relacions amb nosaltres mateixos que han deixat les tecnologies de poder occidentals. Ja que en l'ètica de la cura de sí un és artífex de la seva pròpia existència, i problematitza el model d'individualització traçat pels aparells de normalització. D'aquesta manera, en la mesura en que l'estètica de la existència representa una relació amb un mateix no determinada per la norma, es constitueix com una alternativa davant les estratègies de subjectivació del neoliberalisme.⁶⁰

Aleshores, aquest treball sobre un mateix es presenta com una mena de des-subjecció respecte les formes de poder. Atès que l'ètica de la cura de sí implica una pràctica de subjectivació que no es constitueix a partir de l'obediència a una norma o codi moral, sinó que busca la transformació d'un mateix constantment. És una subjectivitat que sembla més resistent a les relacions de poder. Ja que implica una resistència tant a les formes d'individualització que tracten de construir les exigències del poder, com a maneres de vincular cada individu a una identitat coneguda i estable. Així que, a manera de contrapartida de les pretensions de les relacions de poder, la lluita per la subjectivitat es presenta aleshores com a dret a la diferència, i dret a la variació; basant-se en un treball sobre un mateix que permet desvincular-se de les pràctiques de govern del neoliberalisme.⁶¹

En resum, l'ètica de la cura de sí, amb la relativa debilitat del codi exigeix que el subjecte es converteixi en artífex de la seva pròpia conducta. Això implica que el subjecte desenvolupi una sèrie de pràctiques i tecnologies del jo per tal de constituir-se com a subjecte moral. Atès que l'experiència moral grega s'orienta a l'ètica, obliga a l'individu a constituir-se en subjecte moral al marge d'un sistema de regles autoritari, vinculant, obligatori i coercitiu. A través d'un conjunt de tecnologies del jo el subjecte es fa càrrec de la seva pròpia conducta, configurant-se així com a subjecte moral. Ja que en l'univers moral grec no existeix una taula normativa, obligatòria i vinculant.⁶² Com hem anat defensant, aquest fet contrasta amb els processos de subjectivació del neoliberalisme, en que les tècniques que un es procura a sí mateix es basen en la norma, la obligatorietat, la

⁶⁰ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, p., 502.

⁶¹ Benente, Mauro. (2017). Crítica, cuidado de sí y empresario de sí Resistencia y gobierno en Michel Foucault. *Co-herencia*, 14(26), pp. 162-164. <https://doi.org/10.17230/co-herencia.14.26.6>.

⁶² LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 206.

universalitat. A continuació veurem com aquesta ètica de la cura de sí comporta una actitud crítica respecte el que rodeja al subjecte, i com el mètode crític de Foucault serveix també per de-subjectar-se dels efectes de poder.

3. L'actitud crítica dins l'ètica de la cura de sí

Tal i com hem anat argumentant, l'estètica de l'existència de l'ètica grecoromana de la cura de sí convida a pensar la pròpia vida com una obra d'art i proposa una ètica de l'estil. En la modernitat, segons Foucault, el subjecte es troba limitat per dominis de saber i constriccions normatives que constitueixen a l'individu com a subjecte/objecte de determinats coneixements i poders. En oposició, les característiques fonamentals de l'estètica de l'existència són la crítica i l'experimentació.⁶³ Seguidament comentarem en què consisteix la crítica i com es pot articular com una actitud que permet de-subjectar-se dels mecanismes de poder.

L'actitud crítica es basa en l'afirmació que els dominis de saber i dispositius de poder que condicionen l'experiència i dissenyen el marge de possibilitats d'una època ni són necessaris ni són immutables. Els límits de l'experiència que els jocs de poder i saber tracen tenen una transgressió possible. L'ètica de la cura de sí, amb l'elecció d'estil podria ser útil per qüestionar la pròpia experiència, constituïda per l'actual sistema de relacions. Així la moral d'estil no cau en un individualisme solipsista, sinó que té dimensions epistemològiques i polítiques, atès que parteix del supòsit que l'individu no es pot canviar a sí mateix sense canviar la seva relació amb els altres i amb el món.⁶⁴

En conseqüència, l'ètica de la cura de sí propicia un tipus de relació de l'individu amb sí mateix que rebutja la pretesa universalitat de tot fonament, i rebutja al mateix temps que es constitueixi a partir d'una veritat donada *a priori*. D'aquesta manera, Foucault col·loca al centre de la reflexió filosòfica un subjecte que sembla que pot tenir una actitud més crítica respecte als atributs amb els que l'havia investit el saber-poder, el poder disciplinari i normalitzador i una determinada forma moral orientada al codi. Dins l'ètica de la cura de sí, la constitució de l'individu com a subjecte de les seves accions implica acceptar la variabilitat i la diversitat, i pensar l'ètica com a creació de i des de la llibertat, i pensar el subjecte com a la seva pròpia obra. En tant que en la cura de sí s'entén

⁶³ *Ibidem*, p. 213.

⁶⁴ *Ibidem.*, p.214.

el subjecte com a forma, que cada un ha d'elaborar, treballar i constituir segons criteris d'estil i a través de tecnologies del jo.⁶⁵

En aquest sentit, Foucault elabora una filosofia crítica. Però no sols en el sentit kantianista d'una filosofia que determini només les condicions i límits d'un coneixement de l'objecte, sinó que vol expandir el seu domini per copsar també les condicions i possibilitats indefinides de transformació del subjecte. És a dir, una filosofia que no només compleixi amb la tasca negativa d'analitzar els límits del coneixement, sinó que incorpori la tasca positiva d'obrir noves formes de pensar. Aquesta filosofia crítica també consisteix en fer una anàlisi de fets passats a partir d'una qüestió present, per obrir nous espais per pensar i actuar.⁶⁶ Aleshores, aquesta filosofia del subjecte, dirigida en pràctiques de sí i tècniques de l'existència, també es pot interpretar com un intent de respondre a la crisi dels valors que s'ha vinculat a la postmodernitat, i que ha obert el problema d'una ètica com a forma que s'ha de donar a la conducta i a la vida.⁶⁷

Segons l'autor, que la moral s'entengui com a obediència a la Llei, tal i com s'ha concebut a Occident des de l'adveniment del cristianisme, no és sinó una possibilitat ètica entre altres. Atès que en la cura de sí de la filosofia grega i romana, Foucault descriu altres possibilitats ètiques del subjecte, en que aquest ja no es construeix a partir de l'obediència a una llei externa al subjecte. Es tracta, per tant, d'alliberar-se del prestigi del subjecte jurídic i moral, estructurat a partir de l'obediència a la Llei, per posar de manifest la seva precarietat històrica. Aquestes pràctiques de sí, lluny de ser considerades per Foucault com una moda filosòfica, són més bé la punta de llança d'una nova idea de subjecte, allunyada de constitucions transcendents i les fundacions morals. En aquest sentit, el jo ètic de l'ètica de la cura de sí de l'Antiguitat s'oposa al subjecte moral de la modernitat.⁶⁸

⁶⁵ *Ibidem*, p. 218.

⁶⁶ *Ibidem.*, 219-20.

⁶⁷ *Ibidem.*, 189.

⁶⁸ FOUCAULT, M. (1982). *La Hermenéutica del sujeto*. Akal, p., 484.

CONCLUSIONS

Recordem que el tema del treball és la comparació de dos tipus de subjectivitat en l'obra de Foucault: la del subjecte de l'ètica grega de la cura de sí i el subjecte 'empresari de sí' propi del neoliberalisme. La hipòtesis de la que parteix el treball és que, a través de l'estudi de la construcció del subjecte en l'ètica grecoromana de la cura de sí, Foucault ens il·lustra una concepció diferent del subjecte, una nova figura del subjecte que té un interès polític. A partir d'aquí, hem intentat mostrar que aquesta manera de construir-se com a subjecte que Foucault estudia en l'ètica grega de la cura de sí, per contrast, posa en tensió la subjectivitat del neoliberalisme, i ens fa albirar la possibilitat de trobar formes de resistència a la subjectivitat del neoliberalisme. Per mostrar això, hem estructurat el treball en quatre apartats.

En el primer apartat del treball, hem comentat tres conceptes de l'autor que permeten abordar la hipòtesi de treball, ja que estan presents tant en els estudis sobre l'ètica de la cura de sí com en els estudis sobre el neoliberalisme. Aquests són el de 'subjectivitat', entesa com a producte de relacions de poder i saber històricament determinats; el de 'governamentalitat' que refereix a l'art de conduir la conducta dels individus i grups; i el 'mètode crític', que consisteix en analitzar fets passats a partir d'un problema present, a través d'una tasca negativa de resseguir els límits del coneixement i una tasca positiva d'obrir nous espais per pensar. Així doncs, a través d'aquests conceptes hem pogut connectar els estudis sobre l'ètica de la cura de sí i sobre la subjectivitat en el neoliberalisme, que hem exposat en la segona i tercera part del treball.

Al llarg del segon apartat del treball hem traçat el recorregut que fa Foucault a través de l'estudi de la cura de sí a l'Antiguitat grecoromana. Primerament, hem comentat les consideracions que fa Foucault sobre com funciona la moral, i la diferència entre una moral en que l'accent recau en els codis ètics i una moral en que predomina la moralitat dels comportaments. A continuació, hem intentat elucidar el significat del precepte «cuida't de tu mateix», que versa sobre un conjunt d'activitats que el subjecte adopta per transformar-se, i accedir a la veritat de sí mateix. Seguidament, hem esbossat l'origen de la noció, que Foucault l'identifica en l'*Alcibiàdes* de Plató. Després d'explicar com funciona el precepte, vinculant-lo amb la relació entre filosofia i espiritualitat, hem marcat la discontinuïtat entre la cura de sí del platonisme i la cura de sí de la filosofia

hel·lenística. En la filosofia hel·lenística, el precepte ja no es restringeix als joves aristòcrates que volen governar la ciutat, i que té el fi de saber quin és l'objecte del bon govern a través d'una relació eròtica amb el mestre. En la filosofia hel·lenística la cura de sí és un precepte més personal, que comença a partir d'un mateix amb el fi d'arribar a un mateix, d'aconseguir l'*ataràxia* i l'autarquia.

Al tercer apartat hem exposat les línies generals de l'anàlisi de Foucault sobre el funcionament del règim neoliberal. Hem presentat com a concepte central el de 'governamentalitat', que consisteix en dirigir la conducta dels individus i dels col·lectius. La governamentalitat dins el règim neoliberal té per objectiu produir individus competitius. Per assolir tal finalitat, ha d'estimular a la competència, que segons els teòrics del neoliberalisme no és una dada natural als individus, sinó que requereix d'unes condicions ambientals artificialment produïdes. Així és com es forma el mercat de la competència. La subjectivitat que en resulta del conjunt d'aquests processos és la de l'empresari de sí', que es basa en governar la pròpia conducta en termes de costos i beneficis per tal de maximitzar el rendiment d'un mateix en el mercat, i ser més competent.

Finalment, hem vist com l'estudi de Foucault sobre la subjectivitat en l'ètica de la cura de sí s'insereix en el seu projecte de fer una història crítica de la subjectivitat. I, consegüentment, com a través de l'estudi de l'ètica grega de la cura de sí es poden trobar elements a partir dels quals articular noves maneres de relacionar-nos amb nosaltres mateixos, que ofereixen un gran contrast respecte als processos de subjectivació propis del neoliberalisme. Doncs a través dels estudis sobre l'ètica de la cura de sí, Foucault ens posa al davant una subjectivitat diferent, que es construeix ella mateixa a través d'una sèrie de pràctiques voluntàries, i que difereixen dels processos de subjectivació del neoliberalisme. Aquesta ètica de la cura de sí promou una actitud totalment allunyada de la governamentalitat neoliberal, i sembla que ens impulsa a adoptar una actitud crítica respecte el que rodeja al subjecte. No obstant, Foucault no considerava l'ètica grega com admirable, atès que és un model viril i aristocràtic. Però almenys posa de manifest la contingència de la subjectivitat neoliberal, i que hi ha altres maneres de construir el subjecte dispars a com havia pensat el subjecte en les seves obres anteriors. Es tracta d'un subjecte que es construeix a sí mateix a partir de les tecnologies del jo i les pràctiques de llibertat, amb el fi de tenir una vida bella; i no pas un subjecte que es constitueix com a

tal per la influència de relacions de poder i saber, amb la seva objectivació en discursos de veritat i per obediència a la norma o una identitat imposada.

En resum, les raons que porten a confirmar la hipòtesi de treball, que hem comentat en el quart apartat, i que permeten defensar la tesi que l'estudi de la subjectivitat de la cura de sí mostra una figura del subjecte alternativa al subjecte propi del neoliberalisme, són les següents. En primer lloc, que l'ètica grecoromana de la cura de sí no és normativa, que es basa en una decisió personal i el seu element fort és la moral del comportament, i no pas del codi. Que no pretén ser universal ni prescriptiva, sinó que pren en consideració la singularitat de cada individu, i que hi ha pluralitat d'individus. En segon lloc, que les regles a través de les quals el subjecte dona forma a la seva conducta no són producte de la coacció de poder, sinó que surten del propi subjecte, a través de l'experimentació amb sí mateix. Així, la relació amb la regla no és per obediència a una autoritat o un sistema legal. En tercer lloc, que el fi d'aquesta ètica és tenir una vida plena, autàrquica i autosuficient, i no l'enriquiment econòmic d'un mateix o d'un tercer com pot ser l'Estat. La relació amb un mateix en la cura de sí no és d'utilitat política i eficàcia en el mercat laboral, convertint-se en un ésser aïllat del món. Ben el contrari, es tracta d'establir una relació plena amb el món, oberta a l'experimentació i al canvi. A més, en l'ètica de la cura de sí la veritat surt del propi subjecte, i no pas a través de la seva objectivació en jocs de veritat històricament determinats, que classifiquen els subjectes amb una identitat imposada. Amb totes aquestes diferències respecte el subjecte del neoliberalisme, si bé Foucault no considera l'ètica grega com a admirable o un model de recanvi⁶⁹, sí que proporciona una nova manera de pensar el subjecte, diferent a com ho havia fet en obres anteriors. Mostrant, al mateix temps, la fragilitat i la contingència de les subjectivitats actuals, i problematitzant el que ens ha constituït històricament per obrir possibilitats de canvi.

⁶⁹ LANCEROS, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto, p. 189.

BIBLIOGRAFIA

- Benente, Mauro. (2017). Crítica, cuidado de sí y empresario de sí Resistencia y gobierno en Michel Foucault. *Co-herencia*, 14(26), 151-176.
<https://doi.org/10.17230/co-herencia.14.26.6>
- Chamorro, E. (2022). Foucault y el neoliberalismo. Análisis de una controversia. *Isegoria*, 66, 1-13. <https://doi.org/10.3989/isegoria.2022.66.28>
- Foucault, M. (1983). *¿Qué es la crítica?* Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores.
- Foucault, M. (1983). *Historia de la sexualidad II: El uso de los placeres*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores.
- Foucault, M. (1983). *Historia de la sexualidad III: El cuidado de sí*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores.
- Foucault, M. (2009). *Nacimiento de la biopolítica. Curso del Collège de France (1978-1979)*. Akal.
- Foucault, M. (2005). *La Hermenéutica del sujeto. Curso del Collège de France (1982)*. Akal.
- Foucault, M. (2010). *Obras esenciales III: Estética, ética y hermenéutica*. Paidós.
- González García, L. Y. (2015). Constitución del sujeto como empresario de sí. *Nómadas*. (42), 197-214. ISSN 0121-7550.
- Hernández Martínez, C. N. (2017). Capitalismo y gubernamentalidad neoliberal: el “empresario de sí mismo” como figura extrema de la subsunción. *Kalagatos*, 14(2), p. 168-172. <https://doi.org/10.23845/kgt.v14i2.130>
- Lanceros, P. (1996). *Avatares del hombre. El pensamiento de Michel Foucault*. Universidad de Deusto.
- López Álvarez, P. (2010). Biopolítica, liberalismo y neoliberalismo: acción política y gestión de la vida en el último Foucault. A S. Arribas Verdugo, G. Cano Cuenca, & J. Ugarte Tellería (eds.), *Hacer vivir, dejar morir: biopolítica y capitalismo* (pp. 39-62). Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC.

- Morey, M. (2014). *Escritos sobre Foucault*. Sexto piso.
- Suárez, H. (2020). Gubernamentalidad y resistencia al neoliberalismo en la obra de Michel Foucault. Una tentativa de liberarnos de nosotros mismos. *Revista de filosofía DIÁNOIA*, 65(85), 3. <https://doi.org/10.22201/iifs.18704913e.2020.85.1845>
- Vázquez García, F. (2009). De la microfísica del poder a la gubernamentalidad neoliberal. Nota sobre la actualidad filosófico-política de Michel Foucault. *ContraHistorias. La otra mirada de Clío*, 12, 190-207. <http://hdl.handle.net/10498/9165>
- Virginale, S. (2013). «Políticas de la vida y estética de la existencia en Michel Foucault». *Praxis Filosófica*. 37(37), 169-192.